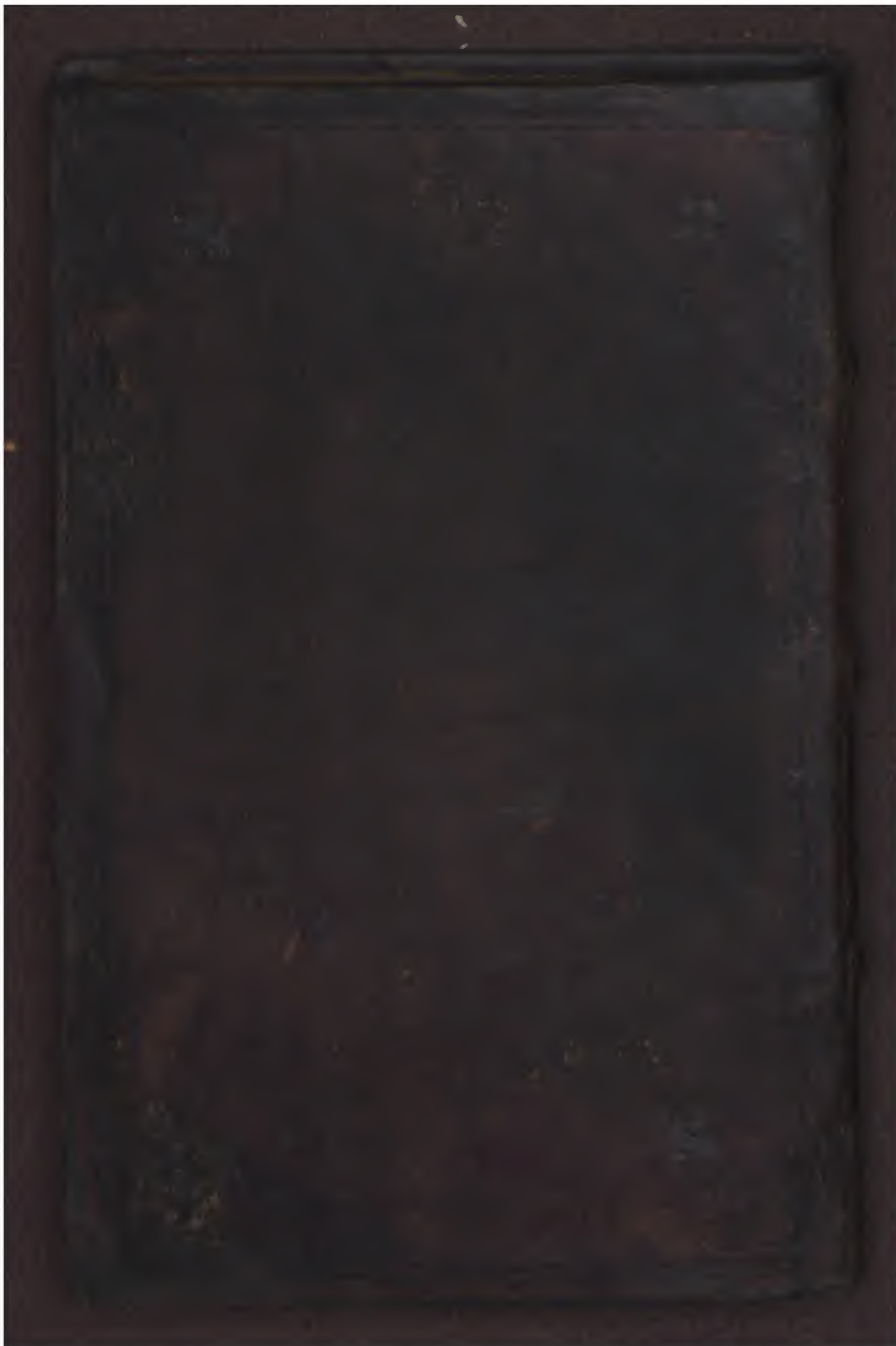
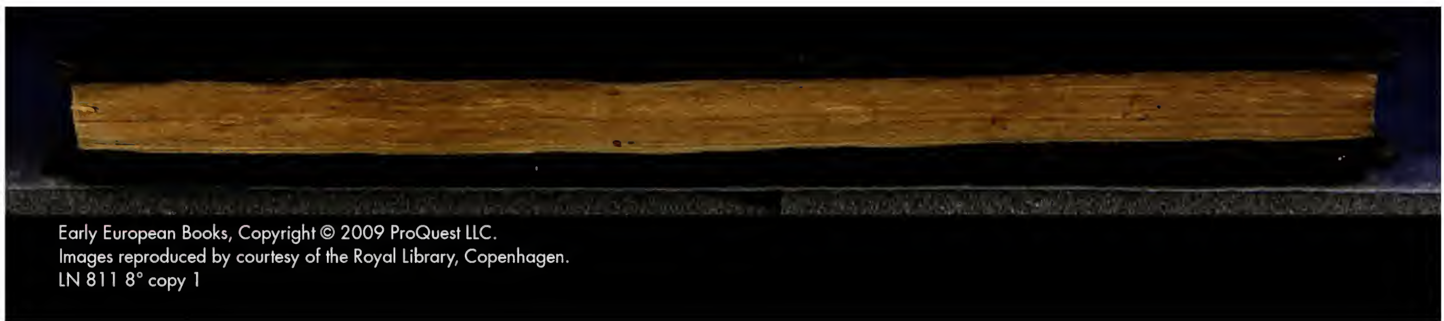

BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS

COMMENTARIVS

IN EPISTOLAM PAVLI AD COLOSSENSES, SCRIPTVS

A

NICOLAO HEMMINGIO.

Dante Katharinâ Büch possideo.

Claudius mm. ...
Hafniæ 1648.

COLOSS. 2.

In Christo sunt omnes thesauri sapientiæ & cognitionis absconditi.

VITEBERGAE

ANNO M. D. LXVI.

1, -307, -80

ORNATISSIMO VIRO, PRVDENTIA, PIETATE ET VIRTVTE PRÆSTANTI Canuto Petri Suenburgio, primario Regiæ Maieſtatis ſcribæ in arce Hafnienſi, Præfecto telonij in Scania, ac Canonico Roſchildenſi digniſsimo, veteri amico ſuo

Gratiam & Pacem precatur

NICOLAVS HEMMINGIVS.

FERVNT XENOPHONtem adhuc rudem literarum occurriſſe Socrati ſummo Philoſopho, optimoq; morum magiſtro. Hic cùm videret puerum ingenuum, virtutis ſingularem indolem præ ſe ferre, interrogat ipſum hiſce verbis: Πȣ̃ καλοὶ κ᾽ ἀγαθοὶ γίγνονται ἄνθρωποι; hoc eſt, Vbi honeſti & boni fiunt homines? Cùm autem Xenophon verecundus puer dubitaret, dixit

Socrates: Sequere igitur me & diſce, & deinde factus eſt Xenophon diſcipulus Socratis. Hoc Socratis ſapientiſsimi factum ſatis indicat, non ſufficere naturam, vt quis bonus & honeſtus euadat, ſed requiri præterea doctrinam & aſſuefactionem. Id quod cum Lycurgus Lacedæmoniorum legislator ſuis Lacedæmonijs perſuadere vellet, duos ſibi catulos ex ijſdem procreatos parentibus educandos ſumſit, quorum alter quidem ſibi videlicet relictus, gulæ & luxus ſtudioſus: alter verò arte venatoria inſtitutus, venationi aptus & idoneus effectus eſt. Congregatis igitur quodam tempore Lacedæmonijs, magnum, inquit Lycurgus, momentum ad virtutem obtinent, vitæ ratio, educatio, præcepta,

Lycurgus duos catulos educavit. Sen. 1. p. cp. 61.

pta & assuefactiones, quam rem ilico vobis palàm faciam. Cùm hoc dixisset, catulos adductos in medio posuit, & in conspectu eorum ollam & leporem collocauit, catulos autem cùm soluisset, alter quidem generosior disciplina factus, celeri cursu ad leporem contendit: alter verò ignauus se ad ollam proripit. Cùm autem Lacedæmonij conijcere nequibant, quid sibi hoc spectaculo vellet Lycurgus, ac quam ob rem catulos istos in publico exhibuisset. Sunt ambo, respondit Lycurgus, isti ex ijsdem parentibus orti, verùm quia diuersam nacti sunt educationem, hic quidem gulosus, ille autem venaticus euasit, tantum potest educatio. Huc facit & responsum Aristippi, qui, cùm interrogaretur à quodam,

Quantum possit educatio.

Aristippus.

quantam mercedem pro filij inſtitutione poſtularet, illeq; reſpondiſſet, mille drachmas, cui ille, mille drachmis mancipium comparare poſſum, reſpondit, emito ſanè, atq; ita duo habebis mancipia, filium, & quem emeris ſeruum. Hoc ipſum Cratetis ſapientiſsimo teſtimonio comprobatur, qui concenſa vrbis editiſsima parte exclamandum cenſuit: Quò quò ferimini ciues? Num conuenit in opibus parandis maximè occupari, ac de liberis, quorum cauſa quæruntur opes, minimè eſſe ſolicitos? Credite mihi, non poteſt melior hæreditas liberis à parentibus relinqui, quàm ſi bene educati, atq; ad virtutem rectè ab ineunte ætate ſint inſtituti. Hoc enim eis perpetuum manet patrimonium, neq; à fortunæ procel-

lis

lis labefactari potest. Hæc sapientum dicta & exempla de informanda ad virtutem iuuentute à primis veluti vnguiculis confirmat omnium temporum certissima testis experientia. Vnde manifestum est, quàm bene consulant suis liberis, qui magnam operam impendunt bene & cum virtute educandis liberis, & contrà, quàm crudeles sint in liberos suos, qui eos permittunt viuere pro arbitrio. Nam quadruplici malo se miserè inuoluunt. Primùm enim mandatum Dei, qui mandat parentibus, vt piè & honestè suos liberos instituant, pro ludibrio habent, quo scelere quid quæso potest esse grauius? Deinde liberis ipsis intolerabilem iniuriam faciunt, quibus natura dictante, debent honestam & piam

educationem. Tùm ſibi ipſis in ſenectute moleſtias grauiſsimas accerſunt. Quid enim mōleſtius eſſe poteſt? quàm videre liberos ſuos malè educatos ferri præcipites in omnia flagitia, conſumere parentum facultates in lupanaribus cum ſcortis, potatoribus & luſoribus? Poſtremò, ſunt etiam in rempublicam iniqui. Nam reipublicæ debent parentes ſuos liberos, quos ſi malè educauerint, pernicioſos ciues relinquent reipublicæ, in multorum hominum ruinam. Nam & exemplo euertunt multos, & ignauia ſua nihil conferunt ad incolumitatem reipublicæ. Omitto pœnas & parentum, qui negligunt ſuos liberos, & liberorum temporaneas & æternas, quas nobis contemplandas exhibebit dies iudi-

cij, in quo fiet examen rectè & malè factorum.

Iam bonæ & legitimæ instructionis partes videamus. Docti testantur tria oportere concurrere ad cuiusuis artis absolutionem, videlicet φύσιν, λόγον & ἔθος, quæ tria ad virtutis & pietatis consecutionem rectè accommodari possunt. φύσις est natura ipsa, in qua quidem virtutum semina delitescunt, etsi magna caligine inuoluuntur in hac corruptione naturæ. λόγος, hoc est, ratio, est disciplina discendiq́ modus, qui præceptis & institutis constat. ἔθος est ipsa assuefactio, sine qua præcepta virtutum nihil aut parum efficiunt. Hæc ergo tria vt coniungantur laborandum est. Nam ex

 istis

istis tribus consummatio virtutis perfectioq́ constat, quorum si vnum abfuerit, virtus vt claudicet mancaq́ sit, necessariò sequitur. Est enim φύσις, si disciplina & studium non accedat, cœcum quiddam, quemadmodum & λόγος sine naturæ adminiculo, per se minimè sufficit, atq́ ἔθος sine ambobus imperfectum quid. Perinde igitur se res habet, vt in agricolatione, in qua omnium primum solum bonum expetitur, tum agricola peritus, postea semen idoneum & minimè fatuum. Solo persimilis est natura hominis seu ingenium. Agricolæ præceptor respondet. Præceptiones seminis rationem habent. Sicut ergo solum per se bonum, neglectum corrumpitur & sterilescit, & contrà plus æquo

aspe=

asperum & horridum, si excolatur, emendatur & fertile efficitur: Ita natura bona, si non accedit bona institutio, corrumpitur & paulatim fit deterior, mala verò per disciplinam corrigitur, & quotidianis exercitijs melior euadit. Vt ergo naturæ præstantiam corrumpit socordia: ita stupiditatem et vitia emendat & corrigit institutio & disciplina. Hanc ob causam verbum Dei toties inculcat disciplinæ encomia. Salomon ait: Audi fili mi disciplinam patris tui, & ne dimittas legem matris tuæ, vt addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Tene disciplinam, & ne dimittas eam, custode eam, quia ipsa est mater tua. Qui custodierit disciplinam, inueniet vitam.

Bona natura negleta corrumpitur.

mala natura p disciplina corrigitur.

Encomia disciplinæ ex sacris.

Hæc

instructio

Hæc disciplina in instructione & correctione posita est. Instructio præceptis & regulis continetur, quarum mensura est recta ratio, vox Dei aliaq; sapientum dicta, quæ cum recta ratione & voce Dei congruunt, qualia sunt dicta septem Sapientum, & gnomæ multorum Poëtarum latinorum & græcorum, quorum lectio mirabiliter facit ad rectam institutionem. Correctione emendantur errata incidentia in moribus. Hæc fit vel verborum castigatione vel pœna, vt prudens morum magister iudicauerit. Porrò, instructio hæc duplex est, vna interna, altera externa, vtraq; ab altera quodammodo dependet. Rectè enim formatum animum mores externi honesti comitantur, & honestis

Correctio

instructio { interna / externa

ſtis moribus reſpondet animus vir-
tute excultus. Prior illa mentem
virtutum & pietatis præceptis in-
format, affectus frenat, cupiditates
caſtigat, idq́ meditatione legis diui-
næ, inuocatione Dei & alijs pijs ex-
ercitijs. Ex quo facilè intelligi po-
teſt, quòd interna hæc diſciplina fons
& mater ſit omnis felicitatis. Po-
ſterior cernitur in verbis, geſtibus
veſtibus, factis, adeoq́ in externa
conuerſatione, quæ ad regulas &
præcepta virtutum componitur.
Vtraq; hæc diſciplina & inſtructio
coniuncta facit, vt homo ſit εἰλικρινὴς
κ᾽ ἀπρόσκοπος in diem Christi. Ita
enim Paulus ait Philip:1. Oro vt ca-
ritas veſtra adhuc magis magiſq́
abundet in cognitione & pleno, ſen-
ſu, vt iudicetis ac probetis præſtan-
tiora,

tiora, Vt ſitis εἰλικρινεῖς ϗ ἀπρόσκοποι ad diem vſq; Ieſu Chriſti. Hîc pulcrè coniungit Apoſtolus cognitionem, quæ præceptis paratur, & ſenſum, hoc eſt, cognitionis effectum, cùm interiorem Videlicet animi rectitudinem, Vnde homines efficiuntur εἰλικρινεῖς, tùm exteriorem, quo homines euadunt ἀπρόσκοποι, Vt inoffenſus ſit curſus illorum in tota Vita; cùm Videlicet appareant, Vt idem Apoſtolus in eodem loco ſubiungit, pleni fructibus iuſticiæ, qui fiunt per Ieſum Chriſtum, ad gloriam & laudem Dei.

Hæc de educatione & diſciplina iuuentutis ad te ſcribo, Vir ornatiſsime ac collega cariſsime, Vt cùm cogites ſeriò quanti momenti res ſit,

pia

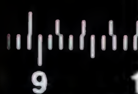
pia & sancta educatio puerorum, quàm grata sit Deo, quamq; dulces fructus proferat, in tuo sanstissimo proposito confirmeris magis.

Dulcissimi educationis fructus.

Neq; te absterrere debebit à sanctissimo proposito, quòd nuper filiola tua dulcissima Margareta, annos plus minus quatuordecim, hanc vitam ærumnosam meliori commutarit. Debet enim tibi maximum solatium esse, quòd piè educata & rectè instituta, sit ab hisce ærumnis euocata ad cœtum multarum castissimarum virginum, quæ dulcissimo conspectu sponsi Christi lætæ fruuntur. Tu igitur perge præclarè, vt cœpisti, ad pietatem & honestatem assuefacere quos habes adhuc superstites liberos. Laudandum est pro-

Solatium parentum in morte filiorum.

fectò

fectò consilium tuum, qui nullis sumtibus parcis in rectores morum & studiorum tuorum liberorum, quos non solũ domi piè, verùm etiam foris apud homines pios & probos curas ad virtutem & pietatem instituti, rectè perpendens illud Platonis, quòd parentes ideo generent & instituant liberos, vt in suum locum Deo relinquant in hac vita cultores, vbi ipsi morte vitam commutauerint. Quod sanè fieri non potest, nisi diligens & pia fuerit liberorum educatio, in admonitione & correptione Domini, vt Paulus loquitur. Quæ admonitio optimè petitur à thesauris sapientiæ & cognitionis, quos affirmat Paulus in Christo absconditos esse, in hac Epistola ad Colossenses scripta. In quam ideò sub

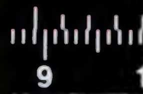
Plato.

Procreant parentes pueros, ut ipsis mortuis, Deo sufficiant cultores.

ſub tuo nomine has annotationes in lucem edo, vt aliquod teſtimonium mei erga te amoris extet, qui olim συμφοιτηταὶ *eramus, ſub optimo morum magiſtro M. Nicolao Blach, moderatore ſcholæ Roſchildenſis fideliſsimo, quem nunc multi dolent* amiſſum. Rogo autem vt hanc qualemcunq; teſtificationem animi mei erga te boni conſulas. Vale cum honeſtiſsima vxore tua Anna, & cum liberis, quos ſicut cœpiſti piè, ita pergito ad virtutem & pietatem educare. Hafnia primo Augusti, anno Domini*

1565.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAM

PAVLI AD COLOSSENSES.

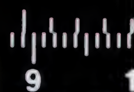
CCASIO HVIVS EPI-
ſtolæ ad Coloſſenſes ſcriptæ
duplex fuiſſe Paulo videtur.
1. Prior, Epaphras miniſter Eu-
angelij apud Coloſſenſes,
poſtquam Euangelium Chriſti ſincerè do-
cuiſſet Coloſſis, profectus eſt Romam, gra-
tia colloquendi cum Paulo iam incarcera-
to, qui cùm cognouiſſet ſtatum Eccleſiæ
Coloſſenſis ab Epaphra, uidelicet, quòd in
vera Chriſti doctrina eſſet inſtituta, vt do-
ctor, ac debitor gentium, eis, etſi antea à ſe
non viſis aut à ſe doctis, ſcribit tamen apo
ſtolico affectu, vt doctrinam, quam ex
Epaphra didicerant, firmam, veram ac mi-
nimè adulterinam eſſe ipſis perſuadeat.
2. Poſterior, cùm Epaphras in ſana doctrina
fundaſſet vtcunq; Eccleſiam Coloſſenſi-
um, ſubintrarunt (vt fit) pſeudoapoſtoli,
qui in agrum Domini, iuxta parabolam
Euangelicam, iacere zizania tentabant, in-
ani Philoſophia, ritibus Moſaicis, ſuperſti-
tione hominum, cultu angelorum &c. tur-
bantes

bantes Ecclesiam. (& hæc videtur præcipua causa, cur Epaphras se Romam contulerit ad Paulum) His igitur ne locum dent Colossenses, grauiter contra pseudoapostolos disputat Paulus, ac conuincit ceremonias Mosaicas abolitas esse, ac omnem ἐθελοθρησκείαν vanam ostendit. Consilium itaque Pauli in hac Epistola apparet esse, vt confirmet Euangelicam doctrinam, quam acceperant per Epaphram, ac impediat pseudoapostolorum conatus, qui verum Euangelium Christi, traditionibus Mosaicis ac humanis corrumpere studuerunt. Sed parum profuisse hanc Pauli catechesin, pœna, quam postea luerunt Colossenses, declarat. Nam tempore Neronis, non multò postquam hanc Epistolam Paulus scripsisset, tres vicinæ ciuitates Asię, Colossæ, Laodissea & Hierapolis, terræmotu (vt testes sunt Horosius & Eusebius) conciderunt & absorptæ sunt. Horrendum sanè iudicij Dei in ingratos testimonium. Quæ res meritò nos admonere deberet, quibus hodie affulsit ex gratia Dei lux verbi cœlestis, ne nostra ingratitudine & Euangelij contemtu accersamus & nobis & alijs luctuosum exitium. Deus enim, quò clariorem suæ lucis splendorem

Catechesis Pauli.

Colossa et Laodisea terræ motu absorptæ.

præbet mortalibus, eò atrocioribus supplicijs in contumaces animaduertit, iuxta Domini nostri dictum: Seruus sciens voluntatem domini & non faciens, vapulabit plagis multis.

Expergiscamur igitur admoniti hoc horrendo iudicij Dei exemplo, ac Deo pro accensa sua luce gratias agamus, honestè, piè ac iustè viuendo, cauentes ne rursus imposturis Papisticis, aut alijs phanaticis opinionibus inuoluamur.

Distributio.

Porrò, præter inscriptionem & valedictionem, quatuor huius Epistolæ partes statui possunt. Harum prima est exordium ipsum. Altera, exegesis continens descriptionem Christi Domini, ac commemorationem beneficiorum ipsius. Tertia, est disputatio contra ritus Mosaicos, traditiones humanas. Breuiter, contra omnia somnia humana, & excogitatos præter & contra verbum Dei cultus. Postrema pars est parænetica, quæ ad mores hortatur Euangelio dignos.

Tractationis ordo in hac Epistola hic est. Orditur suo more ab Epigrapha & fausta imprecatione. Deinde subiungit primam Epistolæ partem, nimirum exordium gratulatorium, in quo, vt gratias agit

Deo

Deo pro fructu Euangelij apud Colossenses : ita orat vt ista felicitas sit diuturna futura. Ab exordio dilabitur mollissimè in secundam partem, hoc est, in expositionem omnium longè pulcerrimam, in qua summam Euangelij repetens, docet de beneficijs, potentia, natura & victima Christi, in quo solo omnem salutis fiduciam collocandam esse demonstrat. Hanc doctrinam Colossensibus salutarem fore monet, modo in fide perstiterint. Hinc dilabitur in commendationem sui ministerij & dignitatis Euangelij, admonens eò pertinere Euangelium, vt omnis homo reddatur perfectus in Christo Iesu. Hoc fundamento iacto, ac ita confirmata doctrina Epaphræ apostoli Colossensium, accedit commodè ad tertiam partem, additq́ue quod ex dictis necessariò sequitur, cauendum esse ab omni fallacia pseudoapostolorum, & hortatur, ne fallaci Philosophia & aptis ad persuadendum orationibus sinant se à veritate abduci. Sed vt maneant in solo Christo, in quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ reconditi, nihil morantes ἐθελοθρησκείας hominum, superstitiones Iudaicas, aut vllas humanas traditiones. Huc iam Apostolico more attexit

paræneſis (atq; hæc quarta pars eſt Epiſtolæ) cùm generales, quas ad Chriſtianam vitam in vniuerſum rectè inſtituendam iudicauit neceſſarias, tùm ſpeciales, quibus parentibus, liberis, vxoribus, dominis, ſeruis ſua propria officia præſcribuntur, vnde rurſus redit ad communia officia commendanda. Poſtremò, ſuo more ſalutationibus & fauſta imprecatione claudit Epiſtolam. Atq; hæc de occaſione & conſilio Pauli, de partibus huius Epiſtolæ & de tractationis ordine ſint dicta.

CAPVT PRIMVM.

SVMMA CAPITIS PRIMI.

GRatijs actis Deo ob participationem Coloſſenſium in Euangelio, Chriſti naturam, potentiam & beneficia deſcribit, quorum omnium Coloſſenſes participes eſſe factos pronunciat per prædicationem Euangelij, cuius ſe miniſtrum agnoſcit, in hunc

hunc finem, vt ſiſtat omnem hominem perfectum in Chriſto.

ORDO ET PARTES CAPITIS PRIMI.

TRes ſunt partes huius capitis præcipuæ. Prima eſt gratulatoria ob Euangelij fructum in Coloſſenſibus. Secunda eſt exegetica. Exponit enim, quæ ſit Chriſti natura, potentia & beneficia. Tertia eſt accommodatio beneficiorum Chriſti ad Philippenſes, per prædicationem Euangelij.

EXEGESIS CAPITIS PRIMI, CVM OBSERVAtione doctrinarum.

Paulus Apoſtolus Ieſu Chriſti, per uoluntatem Dei, & Timotheus frater, ijs, qui ſunt Coloſſis, ſanctis & fidelibus fratribus in Chriſto.

EPigrapha more vſitato nominat eum, qui ſcribit, & eos, quibus ſcribitur hæc Epiſtola. De eo, qui ſcribit, quatuor me-

morat. Primum, quis ſcribat, nempe Paulus. Deinde, quæ conditio ſcribentis, nimirum quòd ſit Apoſtolus Ieſu Chriſti, vnde quicquid ſcribit, tanquam oraculum Dei accipiendum eſt. Tertio addit quomodo ad hanc dignitatem, hoc eſt, Apoſtolatum peruenerit, videlicet, per voluntatem Dei, qui eum ſegregauit ad munus Apoſtolicum. Quarto, adiungit ſibi Timotheum, quem fratrem, cùm propter religionem communem, tùm propter fraternum erga ipſum animum appellat. Deinde Coloſſenſes quibus ſcribit, nominat, eoſq; ornat triplici titulo. Vocat enim ipſos ſanctos, fideles ac fratres in Chriſto, vt oſtendat extra Chriſtum nullam eſſe ſanctitatem, nullam ſalutem, nullam fidem, nullam deniq; veram fraternitatem. Sanctitatis nomen admonebit nos ſtudij ſanctimoniæ vitæ, ac cultus vnius æterni Dei. Fides eſt inſtrumentum, per quod ſanctitatis Chriſti reddimur participes, vnde in alios homines ſequitur fraternus animus & affectus, qui vbi non eſt, ibi nec fides eſt, vbi hæc deeſt, nihil niſi prophana fœditas, contaminatio & abominabilis impuritas reliqua eſt. Plura de epigraphis Paulinis dicta ſunt in enarratione epiſtolæ ad Romanos.

Gra-

Gratia uobis & pax à Deo patre & Domino Iesu Christo.

Summam suæ legationis seu Euangelij semper in salutationibus suis proponit Paulus, vt eos, ad quos scribit, excitet ad amorem Euangelij. GRATIA fauorem Dei significat, & quicquid Deus nobis ex isto fauore largitur. PAX autem omnia salutaria & prospera, quæ nobis bonitate Dei contingunt, notat. Hanc gratiam & pacem optat à Deo patre, & filio ipsius Iesu Christo, vt sciamus nos non nostris meritis eam consequi, sed à patre cœlesti nobis donari propter Christum. Admonet præterea hæc salutandi forma Colossenses fidei. Nam fide accipitur, possidetur ac retinetur hæc gratia & pax.

Prima Epistolæ pars.

EXORDIVM.

Gratias agimus Deo & patri Domini nostri Iesu Christi.

Propositio gratulatoria. Solet enim Paulus loco gratulationis gratiarum acti-

one vti, qua re duo docet. Primum, quòd omne bonum opus à Deo ſit. Deinde, quòd quotieſcunq; incidimus in mentionem donorum Dei, erumpere oporteat in laudes Dei & gratiarum actionem. Deo & Patri, hoc eſt, Deo, qui eſt pater domini noſtri Ieſu Chriſti. Vt enim olim Patres
Deus Abr. Is. et Jac. in V. inuocauerunt Deum Abraham, Iſaac & Iacob, qui eduxit populum de terra Aegy
Deus Pr. Dn. nri Christi in novo Test. pti: Ita poſt exhibitum Chriſtum Deus pater domini noſtri Ieſu Chriſti inuocandus eſt, eiq; gratiæ agendæ. Nam quicunq; Deum inuocat, non nominato filio Dei ex vera fide, dupliciter impingit. Primum
1. enim cum turcis, Iudæis & Ethnicis à vero
2. Deo aberrat. Deinde, fruſtra preces fundit. Quicquid petieritis (inquit filius) à Patre in nomine meo, id eſt, me nominato
Joh. 16. mediatore, dabit vobis. Fruſtra ergo petit, qui vel alium quàm ſolum Chriſtum nominat, vel ipſum Chriſtum à precibus ſuis excludit.

Semper pro uobis orantes.

Id eſt, quotieſcunq; pro vobis oro. Obſerua ſemper coniungendas eſſe exemplo Pauli gratiarum actionem & prędicationem. Debet enim gratiarum actio addi-

tus quidam eſſe ad orationem. Exemplum ſequamur & nos, gratias quidem agentes Deo, pro Euangelĳ incremento & fructu, precantes verò, vt hoc bonum ſit diuturnum.

Poſtquam audiuimus fidem ueſtram, quæ eſt in Chriſto Ieſu, & dilectionem, quæ eſt in omnes ſanctos.

Quid gratuletur Coloſſenſibus, nominat, nimirum fidem in Chriſtum, & caritatem erga ſanctos. Hîc primum obſerua, rectè ad duo capita reuocari Chriſtianæ religionis ſummam, nimirum ad fidem (quæ in ſe continet verum timorem Dei) & caritatem, quæ ex fide proficiſcitur. Quanquam autem omnes homines caritate complecti oportet: Tamen in primo gradu diligendi ſunt ſancti, qui nobiſcum vnum Deum colunt, ac eandem hæreditatis gloriam expectant. Deinde, obſerua ordinem verborum Pauli. Priori enim loco fidem ponit, poſteriori caritatem, quare indicat, à fide incoandum eſſe, ſine qua nulla caritas ſincera eſſe poteſt. Neq; enim poteſt arbor mala niſi fructus malos proferre.

ferre. Præterea obſerua proprium obie-
ctum fidei eſſe Ieſum Chriſtum, ex cuius
ſpiritu vim viuificam concipit ad edendos
fructus filijs Dei dignos.

Propter ſpem repoſitam uobis in cœlis.

Fidei & caritatis incitamentum ponit. Gloria enim cœleſtis, quam ſpiritu ex fide expectamus, nos ad perſeuerandum conſtanter in fide & dilectione incitat. Metonymicè ponitur hîc ſpes pro re ſperata, quæ in theſauris cœleſtibus repoſita eſt, quo tempore oportuno fruemur. Vbi ergo nulla apparent fidei inditia, vbi nulla caritatis teſtimonia extant, ibi neq; ſpem vllam eſſe cœleſtis hæreditatis, ex hoc loco Pauli concluditur. Papiſtæ hîc contra ἀναλογίαν fidei impingunt, dum inſulſè ex hoc loco colligunt operum merita. Non enim hîc de merito bonorum operum loquitur Apoſtolus, ſed tantum τὸ προηγούμενον, id eſt, cauſam incitantem ad fidem & dilectionem ponit. Poteſt etiam ita conſtrui, Poſtquam audiuimus fidem veſtram in Chriſto Ieſu, & dilectionem erga omnes ſanctos, gratias agimus Deo propter ſpem repoſi-

repoſitam vobis in cœlis, id eſt, propter gloriam immortalitatis, quam eſtis adepturi, atq; hæc poſterior interpretatio Athanaſij eſt.

De qua audiuiſtis prius, per ſermonem ueritatis Euangelij, quod peruenit ad uos.

Quia extra captum humanum poſitum eſt, quicquid pij ſperant, ideo addit cauſam inſtrumentalem, qua illa nobis ſpes allata eſt, nimirum prædicationem Euangelij, quam per excellentiam ſermonem veritatis nominat, vt Coloſſenſes perſtent conſtantes in Euangelio, quod didicerant.

Quemadmodum & in toto mundo etiam fructificat & creſcit: ſicut & in uobis, ex eo die, quo audiſtis & cognouiſtis gratiam Dei in ueritate.

Aliorum exemplo eos animat ad perſtandum in doctrina, & ſimul eos, quòd non fruſtra Euangelium audierint, ſed cum fructu & quotidiano incremento.

Hîc duo obſeruemus. Primum, quod-nam ſit obiectum Euangelij, nimirum, gratia Dei, id eſt, fauor, quo genus humanum complectitur Pater cœleſtis propter Filium. Hac igitur differentia à doctrina Legis ſeparatur Euangelium. Lex enim iram Dei, Euangelium gratiam prædicat. Deinde obſeruemus gradus, quos hîc Paulus ponit, qui ſunt prædicare, audire, cognoſcere, creſcere & fructificare. Ideo enim prædicatur vt audiatur, ideo auditur vt cognoſcatur, ideo cognoſcitur, vt creſcat & fructificet. Non debet ergo Euangelium nobis eſſe veluti theorematum ſpeculabilium κατάληψις quædam, ſeu noticia ocioſa, ſed cognitum fructificare debet, coram Deo quidem vero cultu & timore, coram hominibus verò dilectione ſincera. Qui enim Euangelium audiunt, legunt, cognoſcunt ſine fructu, id eſt, ſine timore Dei & dilectione, ſibi maius iudicium acceſſunt. Imitemur itaq; nos Coloſſenſium exemplum, ac ne ſinamus nos optimo fructu tam incomparabilis theſauri deſtitui, ſed potius abundemus indies magis magiſq; in omni cognitione & ſenſu. Cùm addit: A quo die audiuiſtis, laudat Coloſſenſes à ſtudio, vt excitet ad diligentiam maio-

maiorem. Porrò, quòd veterem interpretem ſequutus, fructificat & creſcit, coniunxi, ideo feci, quia in peruetuſtis exemplaribus additur vox ἀυξανόμενον, quam creſcens, interpretari licet.

Quemadmodum & didiciſtis ab Epaphra, dilecto conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro uobis miniſter Chriſti.

Nunc Apoſtolum Coloſſenſium nominat, quem commendat, breuiter quidem ſi verba ſpectes, copioſiſſimè verò, ſi quid ſub iſtis paucis verbis lateat, euoluas. Primum enim vocat ipſum dilectum conſeruum, quo titulo ſignificat, eum non eſſe vnum aliquem ex turba eorum, qui tum temporis quauis occaſione currebant & prædicabant, Sed eximium quendam conſeruum & commilitonem, eumq́; dilectum, vt qui vera animi ſinceritate & caritate ſecum in propagando Euangelio laboret. Deinde vocat ipſum fidelem pro ipſis miniſtrum Chriſti. Hoc enim, vt alibi dicit, in miniſtris requiritur, vt fidelis aliquis inueniatur. Non enim ſatis eſt miniſtrum eſſe, niſi rectum & fidele ſit miniſte-

niſte-

niſterium. Nec ſufficit, ſi quis paſtor vocetur, niſi fideliter in officio ſe gerat, qui vocatus eſt, neq; quicunq; vera docet, protinus eſt fidelis, ſed qui Domino ſeruire, Chriſtiq; regnum promouere pia doctrina ac honeſta vita ex animo ſtudet. Vt enim vitam ornare docendo: ſic doctrinam ornare viuendo decet. Hic locus apertè militat contra pſeudoapoſtolos Papæ, qui ſatis eſſe putant titulum habere, & ſucceſſionis prærogatiuam. Cùm interim parum ſollicití ſint de fide in officio præſtanda. Deinde & illos (qui tamen de ſincero Euangelio gloriantur) coarguit, qui aliud propoſitum habent, quàm Chriſti gloriam & Eccleſiæ ædificationem. Non enim pauci ſunt, qui redituum maiorem, quàm animarum curam gerunt. Sint igitur miniſtri Euangelij huius Epaphræ imitatores, ac ſe fideles in ſancto ſuo miniſterio præbeant.

Qui & ſignificauit nobis ueſtram dilectionem in ſpiritu.

His fauorem & gratiam Epaphræ conciliat apud Coloſſenſes. Solemus enim eos magis amplecti, quos ſcimus erga nos ſincerè

cerè

cerè affectos esse, ac de nobis absentibus honestè loqui. Dilectionem in spiritu vocat eam, quæ per spiritum generatur in hominibus fidelibus, seu quę proficiscitur à corde spiritu Dei reformato. Est enim hoc discrimen inter sanctorum & non regeneratorum dilectionem. Sanctorum dilectio proficiscitur (vt dixi) à corde spiritu renouato, quo purificantur affectus. Ideoq́; hæc dilectio est pura & sancta, etiamsi non sit perfecta. Estimatur enim à sua causa & subiecto. Non regeneratorum dilectio ex carne est, quæ est impura & contaminata. Ideo quicquid ab ea nascitur, impurum est & contaminatum. Et tametsi ςοργαὶ φυσικαὶ etiam in Ethnicis sunt per se laudabiles: tamen carnis viciositate contaminantur, & impuræ redduntur, cùm contrà virtute spiritus Christi in pijs sanctificantur.

Propterea & nos, ex quo die audiuimus, non desinimus pro uobis orare & petere, ut impleamini agnitione eius.

Quantum gauisus sit Colossensium profectu in Euangelio, certissimo indicio ostendit. Nimirum, quòd assiduis preci-

bus oret, vt Deum plenius cognoſcant. Cum hac cognitione creſcit fides & pietas. Id quod declarat, cùm finem addit, nimirum, vt dignè Domino ambulent.

In omni ſapientia & prudentia ſpirituali.

In qua re conſiſtat cognitio voluntatis Dei docet, nimirum vt rectè mentes inſtructæ ſint in Dei cognitione, & poſtea prudenter exequamur ea, quæ docti ſumus. Sapientia enim ad noticiam, Prudentiam ad actionem ſeu πρᾶξιν refertur. Non enim ſatis eſt ſeruum nouiſſe voluntatem heri ſui, niſi etiam iuxta voluntatem eius faciat. Non ergo ocioſam contemplationem rerum profitetur Theologia, ſed efficacem noticiam voluntatis Dei requirit, vt mente, corde, lingua, adeoq; totis viribus incumbamus in hoc, vt iuxta verbum cognitum viuamus, vnde ſcriptum eſt: Per hoc ſcimus, quòd agnouimus eum, ſi iuſſa illius obſeruamus, qui dicit, Noui eum, & præcepta eius non ſeruat, mendax eſt. Dicuntur autem Iohanni ſeruare mandata Dei, qui pro humanæ fragilitatis captu, vitam ſuam ſtudent formare ad obſe-

quium

quium Dei. Tametsi enim non potest quisquam mortalium ad plenum seruare mandata Dei: tamen hoc principium firmiter tenendum est, quòd vera cognitio Dei sit efficax, placeatq; Deo conatus noster, qui ex cognitione hac proficiscitur. Porrò, grammatica hîc obseruanda est, cùm dicit: In omni sapientia. Omnis enim particula hoc loco, vt sæpe aliâs, non vniuersalitatem generis alicuius, sed rei cui adiungitur, perfectionem significat. Sic 1. Corinth: 13. accipitur, Si habuero omnem fidem, id est, consummatissimam fidem edendi miracula.

Vt dignè ambuletis Domino, ut per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in cognitione Dei.

Multis verbis vtitur, quò magis studium in Colossensibus excitet. Ambulare dignè Domino, placere Domino, in omni bono opere fructificare, crescere in agnitione Dei. Hæc omnia necessariò cohærent, vt proprij effectus veræ cognitionis Dei. Qui enim voluntatem Dei doctus est, in omni

ſapientia & prudentia ſpirituali, is dignè Domino ambulare ſtudet: (ambulat autem dignè Domino, qui ipſius voluntati ſtudet per omnia ſatisfacere) Qui ambulat dignè Domino, is haud dubiè Domino placet: Qui Domino placet, ſuo opere fructificat magis: Qui fructificat, is hunc fructum reportat, quòd creſcat in cognitione Dei magis, donetur ſpirituali robore, tolerantia, patientia, gaudio, ideo ſequitur:

Omni robore roborati, iuxta potentiam gloriæ ipſius, in omni tolerantia & patientia, cum gaudio.

Quia vires noſtræ adeo diminutæ ſunt & debilitatæ, vt nobis relicti nihil dignum Domino faciamus, nec poſſimus fructificare, niſi quæ ſunt mortis. Fructus enim radicem ſapit. Ideo nunc addit de facultate fructificandi, quæ nobis ſuppeditatur à Domino, qui ſecundum glorioſam ſuam potentiam nos robuſtos & validos reddit, ad ea præſtanda, quæ & ipſi grata ſunt & nobis ſalutaria, ad omnem tolerantiam & patientiam cum gaudio.

Tole-

Tolerantia eſt, qua ferunt pij præſentes ærumnas. Patientia eſt, qua patienter expectant liberationem. Μακροθυμία enim ad verbum longanimitas eſt. Cum gaudio, ſcilicet ſpirituali, quod concipitur ex fiducia in Chriſtum, & ex ſpe liberationis. Huc pertinet promiſſio Domini Matth: 5. Beati, qui perſecutionem patiuntur propter iuſticiam, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. Qui igitur patitur, etſi gemit ſub cruce, tamen gaudet intuens liberationem promiſſam, & eſt beatus propter euentum.

Porrò, hæc periocha graphicè depingit, qualénam debeat eſſe piorum ſtudium, nimirum vt ex verbo diſcant voluntatem Dei, petant robur præſtandi ea, quæ imperantur, ac ita fructificent, creſcantq́, donec ſuum curſum abſoluerint, & ad metam peruenerint.

Secunda Epiſtolæ pars.

VT ſibi viam ſternat Apoſtolus ad ſequentem catagraphen, redit ad gratiarum actionem. Nam hac ratione dilabitur in ſecundam Epiſtolæ partem, quam

exegeticam eſſe dixi. Continet autem plenam deſcriptionem Chriſti, & commemorationem beneficiorum ipſius, vt ita non ſolum confirmet doctrinam Epaphræ parochi Coloſſenſium, verum etiam plenam Catecheſin tradat de Chriſto eiuſq; beneficijs, aduerſus omnes corruptelas Iudaicas & alias, quæ tum contra perſonam, tum contra officium Chriſti eo tempore ſpargebantur, ad obruendam lucem Euangelij. Porrò, huius deſcriptionis hic eſt ordo. Primum, gratiam Patris cœleſtis erga nos deſcribit. Deinde beneficia Chriſti commemorat, deſcribitq; Chriſti perſonam. Tum accommodat ad ὑπόθεσιν, Chriſti beneficia communicata Coloſſenſibus, oſtendendo ea ad omnes, qui Chriſtum fide recipiunt, pertinere. Venit enim Chriſtus ad ſeruandum, quod perierat. Hinc dilabitur in commendationem miniſterij verbi, per quod illa beneficia nobis offeruntur.

Gratias agentes Deo & patri.

Ita habent emendatiora exemplaria græca. Quoties has duas voces coniungit ſcriptura, ex priore, nempe Dei appel-

latio-

latione, discamus maiestatem Dei intueri, eius præsentiam & omnipotentiam cogitare, vnde in cordibus nostris timor Dei concipiendus est, ne tantam maiestatem offendamus. Ex posteriori, nempe Patris appellatione, discamus affectum Dei paternum erga nos, vnde in mentem primum nobis veniat, quòd per vnigenitum Dei filium in hunc dignitatis gradum simus euecti, quòd Deum habeamus patrem, ac ipsius censeamur filij. Deinde ex hoc paterno affectu accendatur in cordibus nostris vera erga clementissimum patrem fiducia. Sic enim decet, vt noticiæ respõdeat affectus & actio, vnde fit, vt doctrina non sit ociosa contemplatio, sed corda penetret, ibiq; varios motus pro doctrinæ diuersitate excitet.

Qui idoneos nos reddidit, in partem sortis sanctorum in lumine.

Causa gratiarum actionis est à beneficijs patris cœlestis, qui nos reddidit idoneos ad participandam sanctorum hæreditatem in lumine, id est, in regno Christi. Hîc primum obserua, quòd nostræ salutis

principium ſit paterna patris cœleſtis gratia. Deinde, quòd ex nobis ipſis minimè ſimus idonei ad tantam & tam glorioſam hæreditatis participationem, qui natura ſumus filij iræ,& in tenebrarum regno propter peccatum conſtituti. Humiliemur igitur ac ſeponamus omnem arrogantiam, proſtrati nudi coram patre cœleſti,& certa fiducia expectantes à Deo, quod adeò paternè promittit.

Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & tranſtulit in regnum filij dilectionis ſuæ.

Expoſitio eſt præcedentis ſententiæ. Apertius enim & clarius, quomodo nos Deus idoneos reddiderit, vt eſſemus conſortes ſanctorum in lumine, exponit. Obſerua ἀντίθεσιν duorum regnorum, quorum ALTERVM eſt tenebrarum, id eſt, ignorantiæ Dei, luctus, exitij, perditionis, cuius princeps eſt Satan, in quod regnum propter peccatum totus mundus demerſus eſt. Hoc regnum, vt vitijs munitur, ambitur flagitijs, turres habet crimina & arma quarumcunq; turpitudinum molimina: Ita ipſius poteſtas in mortem damnationemq;

nemq; eorum, qui ſub Satana principe militant tēndit. ALTERVM regnum eſt regnū lucis, id eſt, noticiæ Dei, gaudij, liberationis & ſalutis, cuius princeps eſt Chriſtus, in quod regnum ex ſola Dei gratia transferimur. Atq; ideò addit Paulus, in regnum filij dilectionis ſuæ. In Chriſto enim filio vnigenito & coæterno, caros nos habet, in hoc elegit, in hoc vocauit, credentes adoptauit & iuſtificauit, in ſui nominis gloriam.

Porrò cùm dicit, Filij dilectionis ſuæ, plus credo Paulum voluiſſe inſinuare, quàm ſi dixiſſet, filij dilecti. Nam & Filium de ſubſtantia Patris, & eundem cauſam eſſe, cur Deus nos diligat, hoc Epitheto haud dubiè ſignificat. Nos enim ſumus dilecti in ipſo, ipſe verò patris dilectio eſt, vt vnigenitus filius, de ſubſtantia patris ab æterno natus.

In quo habemus redemtionem, per ſanguinem ipſius, remiſsionem peccatorum.

Modus translationis noſtri in regnum Chriſti exprimitur. Autor eſt filius Dei

Iesus Christus patri obtemperans. Meritum est sanguis Christi, hoc est, hostia propiciatoria, qua omnia peccata mundi expiantur, iuxta illud: Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi. Item, Sanguis Christi emundat nos ab omni ἀνομίας. Cum hoc precio pugnat vniuersa doctrina Papæ, de satisfactionibus, meritis & indulgentijs &c. Redemtio huius satisfactoriæ hostiæ & fructus, est remissio peccatorum, hoc est, absolutio seu iustificatio à peccatis, quam oportet fide accipere. Hîc rursus ruit, quicquid homines de salute consequenda comminiscuntur, extra Christum. Ad huius loci vberiorem declarationem referatur tertium caput ad Romanos, ab hoc loco, Nunc autem sine lege iusticia Dei &c. vsq; ad finem capitis.

Qui est imago Dei inuisibilis.

Summam beneficiorum Christi proximè præcedente sententia complexus est, iam personæ descriptionem iustam aggreditur, ac Primum ostendit, quæ sit natura filij Dei. Deinde, quanta potentia sit ipsius. Tertio, quale sit regnum eius peculiare.

Vt autem naturam filij Dei ostendat, vocat eum imaginem Dei, idq; non simpliciter, sed Dei inuisibilis. Hoc vt dextrè intelligamus, ordinè hæc excutienda sunt. Primum, quid sit imago in genere. Deinde, quid, quotuplexq; sit imago Dei. Tum, quomodo Christus sit imago Dei, & quomodo in Christo imagine Dei, Deus inuisibilis, reddatur quodammodo visibilis. Postremò, quid fides cùm doctrinæ tùm consolationis & exhortationis hinc capiat.

Imago quid sit, non est obscurum. Est enim rei alicuius expressio seu repræsentatio, idq; cùm in anima hominis, tùm extra animam. Cùm enim mens humana cogitat aliquid, imaginem quandam rei veluti pingit & delineat, vt quoties cogitat aliquis hominem notum absentem, mente quasi delineat corporis figuram, quam intuetur de absente cogitans. Ad eundem modum pictor manu exprimit delineamenta corporis, cuius imaginem pingit, vt absentis formam, quantum fieri potest, referat & repræsentet picta imago. Hanc esse propriam significationem imaginis manifestum est, quam appellationem ver-
bum

bum Dei accommodat filio Dei, vt aliquo modo vmbras quaſdam tenues tantæ rei cōſideremus, ac vocat imaginem Dei, quæ ipſum Deum repræſentat & refert. Sed hæc duplex eſt, naturalis nimirum, & gratuita. Naturalis Dei imago in ſolo Chriſto eſt, & eſt duplex, Eſſentialis, & per gloriam virtutis. Eſſentialis eſt eiuſdem eſſentiæ cum patre, coæterna & coæqualis. Vt enim in nobis cogitatio format imagines rerum, de quibus cogitamus: Ita Pater æternus ſeſe ab æterno intuens & cogitans, gignit imaginem ſui. Sed nos non transfundimus ſubſtantiam in imagines illas in mente formatas, quæ reipſa ſunt ſubitæ & euaneſcentes actiones. At Pater æternus ab æterno gignit imaginem, communicata ipſi eſſentia. Hanc eſſentialem Dei imaginem, hoc eſt, Chriſtum dominum, Epiſtola ad Hebræos vocat characterem ſubſtantiæ Patris, hoc eſt, imaginem ſubſtantialem, qua filius eſt ὁμοούσιος cum perſona patris, vocatur & λόγος eadem ratione. Vt enim in nobis imago concepta eſt λόγος, id eſt, verbum mentale: ita filius Dei λόγος eſt æterni patris, ineffabili ratione communicata eſſentia ab æterno. Imago Dei per gloriam virtutis

(quam

(quam Epiſtola ad Hebræos ἀπαύγασμα gloriæ vocat) eſt, quæ refulget in Chriſto per operum diuinorum virtutem, in qua & patris cœleſtis potentiaglorioſa, & voluntas paterna conſpicitur. Ita enim ſe totum in Chriſto patefecit Deus, vt in ipſo immenſam ſuam bonitatem, ſapientiam, virtutem ac φιλανθρωπίαν erga genus humanum, in ſolidum declarauerit. De hac imagine loquitur Dominus Iohan:14. Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Et quoniam virtutis ſimilitudo (vt inquit Hilarius) non poteſt eſſe diſſimilis naturæ, rectè ex virtutis ſimilitudine eſſentiæ ſimilitudo concluditur. Virtus enim Chriſti præſentis diuinitatis viſibilis eſt imago, qua Deus nobis, per ſe inuiſibilis, quodammodo redditur viſibilis. Nec poteſt hæc virtutis gloria Prophetis aut Apoſtolis tribui, qui diuina opera ediderunt. Non enim propria, ſed Chriſti virtute & inuocatione id fecerunt, ad confirmandam Chriſti gloriam. Atq; ita Chriſtus eſt imago æterna æterni Patris, primum per eſſentiam, deinde per virtutis gloriam.

Porrò, imago Dei per gratiam ea eſt, ſecundum quam primus homo factus &

for-

formatus fuit, iuxta illud Genes. 1. Faciamus hominem in imagine nostra, & secundum similitudinem nostram. Hæc imago per lapsum Adæ abolita est, & à Christo rursus per regenerationis gratiam reparatur. Quarè ex reparatione iudicandum est, quid qualisq; fuerit illa imago. Paulus ad Ephes. 4. in hunc modum scribit: Deponite iuxta priorem conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur iuxta concupiscentias erroris. Renouamini verò spiritu mentis vestræ, & induite nouum hominem, qui secundum Deum creatus est, in iusticia & sanctitate veritatis. Et ad Coloss. 3. Exuentes veterem hominem cum actibus suis, & induentes nouum, qui renouatur in agnitione Dei, secundum imaginem eius, qui creauit illum. Ex his duobus Pauli testimonijs perspicuè intelligi potest, quid qualisq; sit imago illa, iuxta quam conditus fuit primus homo, quæ eadem reparatur in homine per Christum. Primum itaq; hîc consideretur ἀντίθεσις noui & veteris hominis. Deinde quid singulis tribuatur, ex quibus clara concluditur imaginis definitio. Vetus homo extra dubium est viciositas omnis, quæ irrepsit in hominem per lapsum Adæ. Nouus

homo

homo eſt, qui per regenerationis gratiam naſcitur. Veteri homini tribuuntur error, concupiſcentia, prauæ actiones. Nouo tribuuntur agnitio Dei, mentis renouatio, ſanctitas, iuſticia &c. Cùm ergo nouus homo ab imagine Dei dicatur, & nouus homo ſit, qui ex regenerationis gratia naſcitur, ſequitur imaginis huius reparationem eſſe ſpiritualem regenerationem, qua mens agnoſcit Deum, voluntas Deo obtemperat, & affectus omnes Deo in obſequium addicuntur. Proinde imago Dei eſt ſumma integritas mentis agnoſcentis Deum, cordis obedientis Deo, & affectuum Deo ſubiectorum. Aut (ſi placet) breuius, in hunc modum: Imago Dei eſt vera mentis lux ſeu noticia de Deo, voluntatis & cordis conuerſio ad Deum, ac libertas voluntatis, qua Deo liberè obtemperamus. Et debet hæc imago dupliciter conſiderari. Primum in Chriſto homine, idq; κατ᾽ ἐξοχὴν, & eſt ſumma integritas mentis, cordis, affectuum, atq; adeo omnium virium in Chriſto homine, qua Deo conformis eſt. Deinde in aliis hominibus cōſideratur imago Dei, quę in regeneratis quidē fit indies illuſtrior, poſt verò reſurrectionem perficietur, quando non ſolū mente, corde & affectibus, verū etiam corporibus

Chri-

Chriſto conformes erimus, quemadmodum Paulus 1.Corinth: 15. & ad Philip: 3. docet. Porrò, quòd Paulus 1.Corinth:11. virum imaginem & gloriam Dei dicat, id alio ſit ſenſu. Non enim pertinet ad ſanctitatem & puritatem cordis, ſed ad externam ordinationem Dei, qua vir mulierem antecellit, In qua re gloria ſeu imago Dei quodammodo conſpicitur, quemadmodum in omni principatu.

Iam doctrinæ colligantur neceſſariæ, cùm ad nos confirmandos, tùm ad confutandos aduerſarios. Primum igitur ex eo, quòd Chriſtus dicatur imago Dei, qui eſt inuiſibilis, colligantur duæ doctrinæ. Prior, quòd Chriſtus ſit natura Deus, eſt enim naturalis & ſubſtantialis imago Dei. Deinde, quòd Chriſtus ſit alia perſona à Deo patre. Neqꝫ enim ipſe ſibi (inquit Hilarius) imago eſt quiſquam, ſed eum, cuius imago eſt, neceſſe eſt vt imago demonſtret. Imago etenim eſt rei ad rem coæquandæ imaginata & indiſcreta ſimilitudo. Eſt ergo pater, eſt & filius, quia imago patris eſt filius. Et qui imago eſt, vt verè imago ſit, ſpeciem neceſſe eſt & naturam, & eſſentiam, ſecundum quod imago eſt, in

ſe ha-

ſe habeat autoris. Hæc Hilarius. Præterea, vt hic locus confirmat articulum noſtræ fidei de filio Dei: Ita refutat Arianos & alios hæreticos, qui de Chriſti natura & perſona peruerſè docuerunt. Conſolatur & pios hic locus, & fiduciam in ipſis auget, quòd verè ſint recepturi amiſſam per peccatum imaginem Dei. Monetq́ꝫ vt indies ſtudeamus, quò hæc imago magis magiſq́ꝫ in nobis refulgeat, quod fit quando innocentiæ, iuſticiæ, ſanctitati, reliquiſque virtutibus Chriſtum induti, ſtudebimus.

Primogenitus omnis creaturæ.

Vt natiuitatem Chriſti æternam à creaturæ factura ſecernat, ante omnem creaturam eum genitum teſtatur. Dicitur enim primogenitus omnis creaturæ, quia ante omnem creaturam genitus. Vnde intelligitur & æterna eius à Patre genitura, & quòd minimè inter creaturas ſit numerandus, ex quo eius vera diuinitas concluditur. Quicquid enim rerum exiſtit, vel in creaturis ponendum eſt, vel extra omnem creaturam. Si eſt extra creaturam omnem, fuiſſe neceſſe eſt ante omnem crea-

turam, quod ſoli æterno Deo conuenit, qui eſt Pater, λόγος & Spiritus ſanctus. Quarè, cùm filius Dei hîc primogenitus omnis creaturæ dicatur, Sequitur eum minimè in creaturarum album cogendum eſſe, vt qui veluti primogenitus: ita & vnigenitus ſit filius Dei, ſolus ab eſſentia Patris ab æterno genitus. Hîc igitur obſeruemus diſcrimen inter Chriſtum & creaturas. Item inter Chriſtum filium Dei vnigenitum, & alios non natura, ſed adoptione filios, qui naſcuntur quidem à Deo, non tamen à ſubſtantia Dei, ſed per regenerationis gratiam cùm in Deum credunt, Ioan. 1. Dedit poteſtatem vt filij Dei fierent, qui credunt in nomen eius. Hi ergo incipiunt eſſe filij, qui antea non erant. Ille primogetus ac vnigenitus Dei filius ab æterno eſt æternus filius per naturam.

Quoniam in ipſo creata ſunt omnia.

Ratio proximè præcedentis propoſitionis ab ordine cauſarum & effectuum. Omnia per ipſum creata ſunt. Ergo ipſe eſt ante omnia. Neq; enim fieri poteſt, vt cauſa ſuus effectus ſit prior. Præpoſitio

ἐν,

ἐν, hîc pro διὰ ponitur, mox enim eandem ſententiam repetens δι' ἀυτοῦ dicit, vt ad cauſam efficientem referatur ſeu medium, per quod omnes res ſunt conditæ.

Quæ in cœlis & quæ in terra.

Amplificat rationem diuiſione generis, quæ diuiſio ab applicitis ſeu locis rerum creatarum ſumta eſt. Nam cœlum & terra receptacula ſunt creaturarum.

Viſibilia & inuiſibilia.

Subdiuiſio à rerum qualitate. Quicquid rerum eſt cùm viſibilium, tùm inuiſibilium in cœlis & in terra, per Chriſtum conditum eſſe.

Siue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates.

Omiſſa priori rerum, nempe viſibilium ſpecie, alteram, quæ eſt rerum inuiſibilium ſubdiuidit, ne quis eximeret angelos, aut alias creaturas eximias Dei inuiſibiles. Ponit autem hic quatuor voces, quarum Primum ſignificata aſſigna-

bo. Deinde, quid Paulus ex his concludi velit, oſtendam. θρόνος propriè ſignificat ſellam ſeu ſedile, deinde κατ᾽ ἐξοχὴν ſolium iudiciarium, ſeu palatium regale, vnde metonymicè ipſam regiam dignitatem ſignificat. Pſalm: 44. Thronus tuus Deus in ſeculum ſeculi. Interdum per thronos, maieſtatis diuinæ nuncios, nimirum angelos intelligunt, quemadmodum hunc præſentem locum veteres interpretantur. Reliquæ tres voces ſunt, dominationes, principatus, poteſtates, quarum Prima ſignificatur relatio ſuperiorum ad inferiores, qua domini ſubditis dominantur & imperant. Altera ſignificatur principatus ipſe ſeu eminentiæ dignitas. Tertia, ius imperij notatur. His appellationibus non diſtinguuntur angelorum ordines, ſed potentia & gloria Dei indicatur, qui per angelos agit. Hi ideo poteſtates, dominationes & principatus dicuntur, quia exercent poteſtatem ſibi à Deo datam per Chriſtum, per quem creati ſunt. Sed quò hæc ſpectant? Paulus hac diſtributione omnes creaturas in ordinem cogit, & ſubijcit ei, per quem omnes creaturæ ſunt conditæ, idq; vt emineat diuina Chriſti gloria, qui eſt primogenitus omnis creaturæ.

Omnia per ipſum & in ipſum creata ſunt, & ipſe eſt ante omnia, & omnia in ipſo conſiſtunt.

Poſt diſtributionem, ad genus addito vniuerſali ſigno, redit, ne quis vllam creaturam ab imperio Chriſti exciperet, & ſimul eſt congeries attributorum quorundam, quibus diuinitas & gloria Chriſti aſſeritur, & quatuor Chriſto tribuuntur. Primum, quòd omnia ſunt per ipſum: vnde ipſius diuina potentia aſtruitur. Deinde, quòd omnia ſunt in ipſum, id eſt, in ipſius gloriam & laudem, ſeu in eum finem, vt ipſum glorificent & celebrent: vnde & gloria Chriſti diuina, & finis rerum conditarum concluditur. Tertio, quòd ſit ante omnia: vnde rurſus æterna eius diuinitas colligitur. Quarto, quòd omnia in ipſo conſiſtant: vnde ipſius æterna prouidentia, qua omnes res, quaſq; in ſuo ſtatu conſeruat, commendatur. Hæc omnia iudicium noſtrum de filio Dei formare ac fiduciam in ipſum alere debent, vt cogitemus nos ortum noſtrum per Chriſtum habere, & eò conditos eſſe, vt ipſe à nobis glo-

rificetur. Hunc noſtræ conditionis finem Diabolus impedire conatus, hominem in peccatum pertraxit, vnde rurſus liberamur credentes per eundem, per quem primum creati ſumus. Quarè, Chriſto non ſolum primam creationem, verum etiam παλιγγενεσίαν, qua efficimur filij Dei, debemus.

Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ.

Oſtendit,quæ ſit natura filij Dei,quantaq́; potentia & gloria, nunc quale ſit eius regnum peculiare in Eccleſia, declarat. Ac primum vocat ipſum caput corporis Eccleſiæ,qua appellatione quatuor nobis expendenda inſinuantur. Primũ,qualis'nam ſit myſtica illa coniunctio Chriſti cum Eccleſia. Secundum, quanta Eccleſiæ beneficia à Chriſto capite conferantur. Tertium, imperium Chriſti in Eccleſia. Quartum,qualis'nam ſit vnio membrorum,ſeu quomodo in corpus Eccleſiæ reponamur, coaleſcamus ac creſcamus.

Quantum quidem ad primum attinet, hoc tenendum eſt. Quemadmodum caput naturale certis iuncturis, cum ſuo corpo-

corpore coniungitur: Ita Chriſtus Deus & homo, arcano quodam vinculo, corpori ſuo myſtico, quod eſt Eccleſia, iunctus eſt. Vnde fides geminum fructum percipit. Nam inde & affectum Chriſti erga Eccleſiam diſcit. Quemadmodum enim caput corpori prouidet: Ita Chriſtus ſui corporis curam gerit, & conſolationem ſub cruce petit. Vt enim ipſe ab omnibus calamitatibus glorioſè liberatus eſt: Ita & nos aliquando cum capite liberamur & glorificabimur. Neq; enim fieri poteſt, vt caput glorificatum, ſua membra in perpetuis ærumnis relinquat.

Quanta igitur ſint beneficia, quæ Chriſtus ſuæ Eccleſiæ præſtat, quodammodo hîc ſimilitudine, quamuis implicita, inſinuatur. Vt enim corpus omnem ſuam vitam ac vigorem ducit à capite: Ita Eccleſia ſalutem omnem ac uigorem & vitam capiti Chriſto acceptam ferat, neceſſe eſt. Seu quemadmodum ſpiritus per neruos à cerebro ipſo deſcendens, ſenſum omnibus membris alioqui inefficacibus, pro cuiuſq; proportione communicat: ſic Chriſtus nos ſua membra alioqui mortua, ſuo ſpiritu viuificat, vt iam viui facti fructus ſpiritus edere valeamus. Hinc vt fi-

des salutem omnem ac vitam in solo Christo residere: Ita in solum illum omnem fiduciam collocare discit.

Imperium Christi in Ecclesia est veluti capitis in corpus. In Ecclesia enim seu in regno spirituali præsidet hic monarcha Iesus Christus, qui solus in regno suo ἀνυπεύθυνος est. Ex quo fides non solum colligit falli omnes, qui Ecclesiæ aliud esse caput quàm Iesum Christum sentiunt, verum etiam monetur, ut subijciat se huic Monarchæ, eiq; seruiat in iusticia & sanctitate, omnibus diebus vitæ suæ.

Corporis igitur metaphora significatur, qualis nam sit vnio Ecclesiæ, & quomodo in corpus Ecclesiæ aptemur, coalescamus & crescamus. Hanc vnionem, hanc mutuam connexionem & incrementum Paulus ad Ephes. 4. his verbis describit: Adolescamus in eum per omnia, qui est caput, nempe Christus, ex quo totum corpus compositum & compactum, per omnem iuncturam subministrationis, secundum efficatiam in mensuram vniuscuiusq; partis, incrementum corporis facit, in ædificationem sui in caritate. Hîc Paulus vocat Ecclesiam corpus, non quoduis,

ſed compoſitum,ſeu vt ſignificantius Apoſtolus loquitur, συναρμολογούμενον, hoc eſt, ita conſtructum, vt apta proportione membra ſibi mutuò cohæreant, concinneq́; reſpondeant. Significatur igitur hac voce, membrorum inter ſe relatio quædam,& proportio debita in Corpore Chriſti, hoc eſt, Eccleſia. Deinde, idem corpus compactum eſſe dicit, græcè συμβιβαζόμενον, id eſt, ita connexum, vt aptè capiti ſubijciatur per iuncturam ſubminiſtrationis, hoc eſt, per iuncturas, quibus mediantibus, vnum membrum alteri communicat & ſubminiſtrat vitalem ſpiritum, qui à capite per omnia membra corporis beneficio iuncturarum (quibus membra cohærent) diffunditur, idq́; efficaciter pro modo cuiuſq́; membri. Vt enim alia membra plus quàm alia de ſpiritu ex capite deſcendente percipiunt: Sic membra myſtici corporis Chriſti, ex ſpiritu Chriſti percipiunt, prout ſingulis commodum eſt, & vtile ad totius corporis incrementum. Quod quidem corpus tum creſcere dicitur, cùm in noticia Chriſti & pietatis exercitijs maiora incrementa ſumunt ſinguli Chriſtiani.

Ex his iam patere exiſtimo, quantam

doctrinam contineat in se breuius hæc Pauli propositio: Christus est caput corporis Ecclesiæ, vnde in genere confirmatur articulus fidei nostrę de Ecclesia, Et admonemur, vt fide Christo capiti adhæreamus, ac mutus dilectionis officijs inter nos coalescamus.

Ipse est principium, primogenitus ex mortuis.

Hanc propositionem in hunc modum resoluit Athanasius: Principium resurrectionis est ille, quia primus omnium resurrexit, & quia dolores mortis dissoluit, meritò primogenitus dicitur. Vocabulum ἀρχὴ potest accipi pro primitijs, vt sit allusio ad frugum primitias, quæ Domino offerebantur in veteri testamento. Ac tunc potest resolui propositio in hunc sensum, vt manipulo aliquo primitiarum oblato, reliquæ messi benedicebatur: ita vno Domino resurgente tanquam patri cœlesti oblato, vis viuifica resurrectionis Christi ad nos omnes diffunditur. Vt veluti is nunc resurrexit: ita & nos suo tempore resurgamus. Duabus igitur de causis dicitur principium, seu primitię, seu primoge-

mogenitus mortuorum. Primum, quia ipſe primus reſurrexit, non amplius moriturus. Deinde,quia virtus noſtræ reſurrectionis in Chriſti reſurrectione includitur. Vnde firma eſt conſequentia Pauli 1.Corinth: 15. Si Chriſtus reſurrexit, mortuorum erit reſurrectio Eſt enim ipſe mortuorum primitiæ. Hinc Primum diſcamus, quòd quemadmodum Chriſtus eſt creator rerum omnium: ita quoq; reparator eſt generis humanis. Deinde confirmetur hinc articulus reſurrectionis mortuorum, de qua dum cogitamus, reſpicere oportet ad verbum promiſſionis de reſurrectione, ad potentiam Dei & ad primitias reſurrectionis, in quibus primitijs & noſtra reſurrectio ſanctificata eſt. Horum primum fidem reſurrectionis docet: Medium cœcæ rationis abſurda argumenta euertit. Poſtremum demonſtratio euidens eſt promiſſæ reſurrectionis & exemplum. Præterea ſit hic locus auxiliare pharmacum contra omnes ærumnas præſentis vitæ, quòd ſit dum rectè meditamur hanc ſalutarem reſurrectionem, per totam vitam noſtram, reſurgendo quidem à peccato, viuendo verò in nouitate vitæ, & anhelando ad immortalitatis gloriam. Eſt enim

ſpiri-

ſpiritualis regeneratio, meditatio futuræ reſurrectionis & æternæ beatitudinis credentium, quæ reſurrectionem ſequetur. Contrà moneantur impœnitentes de æternis ſupplicijs, quæ ſine fine luent, niſi hîc per pœnitentiam ad Deum fuerint conuerſi.

Vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.

Quò pertineant ea, quæ dixerat, oſtendit, & colligit Chriſtum, dominum & principem eſſe vniuerſorum, vt qui ante omnia natus ex Deo, cuncta creauerit, qui accepta carne, de virgine natus ſit, deinde & mortuus, vt Eccleſiæ caput eſſet, qui reſurrexit, vt quæ primum creauerat, iterum recrearet & reformaret, vt ſemper ſit in omnibus primus ac princeps agnoſcendus & colendus. In Chriſti igitur honorem ſacrilegè perrumpunt, qui creaturis hanc Chriſti gloriam tribuunt.

Quoniam in ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare.

Ratio

Ratio primatus Christi in Ecclesia.
Placuit Deo patri omnem plenitudinem, id est, ipsum fontem omnium bonorum, sapientiæ, iusticiæ, sanctitatis & salutis habitare in Christo. Igitur iure primatum in Ecclesia sibi vendicat. Hæc confirmant doctrinam Ecclesiæ contra iusticiarios, qui aliundè petunt iusticiam & salutem, quàm ex plenitudine hac, quæ in Christo inhabitat. Nam si omnis plenitudo habitat in filio, vt omnes ex eo sumamus, sequitur non solum ipsum vnicum salutis autorem in se credentium esse, verum etiam quòd gloriæ & honori Christi detrahant, quotquot aliunde vel minimam salutis particulam quærendam docent. Si enim vlla bonorum aut salutis pars esset extra Christum quærenda, perperam Paulus omnem plenitudinem Christo tribendam prædicaret. Quarè, in hunc solum firma fiducia recumbamus, & hauriamus omnia bona ab hoc omnis bonitatis fonte.

Et per ipsum omnia reconciliare sibi.

Quid fructus ex plenitudine omnium bonorum in Christo habitante ad Ecclesiam perueniat, hac propositione docet.

Pleni-

Plenitudo enim illa eò pertinet, vt per CHRISTVM Pater cœleſtis offenſus, reconcilietur cum homine. Eſt ergo hic honos reconciliationis ſoli Chriſto tribudus. Quarè errant omnes, qui Deum placari putant alia quauis re, quàm per vnicum filium.

Pacificans per ſanguinem crucis eius per ipſum.

Modum reconciliationis exprimit. Per ſanguinem crucis, ipſam Chriſti victimam & obedientiam intelligit, quæ eſt λύτρον & precium redemtionis ſeu reconciliationis noſtri cum Deo. Hinc canunt Angeli nato Chriſto, Gloria in excelſis Deo, in terra Pax. Hæc pax eſt mutuus conſenſus Dei & hominis : Dei quidem, remittis offenſam, propter victimam & interpellationem mediatoris Ieſu Chriſti: Hominis verò accipientis fide oblatam remiſſionem offenſæ. Vnde ad Deum acceſſum nactus homo, huius pacis fructum expectat vitam æternam.

Siue quæ in terra, ſiue quæ in cœlis ſunt.

Quo-

Quousq; se pacificatio per Christum facta extendit, distributione hac indicat, nimirum quòd ad homines & angelos pertineat, sed diuersimodè. Vt enim angelos mutationi & defectioni obnoxios confirmat, quò perpetuum suum statum extra defectionis periculum retineant: Ita homines cùm à perditione commerita liberantur, tùm beatitudine æterna donantur, vt ita in cœlis & terra firma stet pax & concordia, per Christum pacificatorem, parta.

Et uos, qui aliquando eratis abalienati & inimici sensu in operibus malis, nunc reconciliauit, in corpore carnis suæ per mortem.

Accommodat doctrinam generalem ad ὑπόθεσιν. Ipsis enim Colossensibus applicat beneficia Christi, quæ recensuit. Et vt diligentius perpendant Colossenses quanta bona per Christum consecuti sint, collationem duplicis status seu conditionis eorum adhibet. Ante quidem pacificationem peractam per Christum, sibiq; per prædicationem communicatam, fuerunt

runt vt reliqui, abalienati & inimici Dei, idq; ſenſu ſeu cogitatione & voluntate, id quod ſatis ipſorum praua opera docebant, quæ non niſi ex prauo ſenſu & voluntate à Deo auerſa proficiſci potuerunt. Pacificatione verò facta ac communicata ipſis per Euangelium, reconciliati ſunt, hoc eſt, ad Deum conuerſi, atq; adeo ipſius amici facti ſunt, per corpus Chriſti humanum in mortem traditum, ad expianda hominum peccata.

Sine itaq; Chriſti victima abalienati ſunt homines à Deo, eiuſq; inimici cenſentur. Contrà verò per victimam Chriſti, dum in ipſum creditur, amici imò filij Dei efficiuntur homines. Admoneat igitur hic locus nos cùm noſtræ miſeriæ, tùm felicitatis. Miſeriæ quidem, dum extra Chriſtum erramus, hoſtes & inimici Dei, deſtinati pœnis æternis. Felicitatis verò, dum Chriſtum reconciliatorem firma fide appræhendimus, per quem æternæ beatitudinis efficimur conſortes.

Vt exhiberet uos ſanctos & immaculatos & irreprehenſibiles coram ſe.

Ad

Ad quid reconciliemur Deo per Christum docet, nimirum vt ſiſtamur coram Deo ſancti, immaculati & irreprehenſibiles. Quibus verbis breuiſſimè deſcribit qualis nam Chriſtiana vita eſſe debeat. Primum requiritur ſanctitas, qua Deo approbamur, dum purificati fide Deo verum cultum præſtamus, relictis Ethnicis & prophanis erroribus. Deinde, vt ſimus ἄμωμοι, id eſt, immaculati, dum videlicet bonam conſcientiam apud nos ipſos retinemus, exuto corpore peccati. Tum, vt ſimus irreprehenſibiles, græcè ἀνέγκλητοι, id eſt, tales in quos nemo iure vllum crimen poſſit impingere, ſeu qui nihil admiſerunt, cuius ob cauſam in ius vocari debeant. Has tres vitę Chriſtianæ partes ad Titum 2. modeſtiæ, iuſticiæ & pietatis appellationibus intelligit. Hinc primum diſcamus, cum reconciliationis beneficio coniunctam eſſe gratiam regenerationis ſpiritualis. Nam vt Chriſtus eſt nobis à Deo natus iuſticia: ita etiam ſanctificatio, quæ in vitæ nouitate relucet. Non igitur conſequimur remiſsionem peccatorum, vt poſteà veluti laxatis frenis ruamus præcipites in quæuis flagitia, ſed ſimul donamur Spiritu ſancto, per quem

regeneramur indies magis magiſq́. Proinde hæc duo obſeruemus. Vnum, quòd ſine reconciliatione nemo ad innocentiam peruenire verè poſſit. Alterum, quòd vitæ nouitas ſeu regeneratio, vt perpetuò reconciliatione coniuncta eſt: ita firmiſſimum reconciliationis factæ indicium exiſtit. Vbi enim iuxta carnem viuitur, ibi ſpiritus dominium nullum eſt.

Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, & non dimouemini à ſpe Euangelij, quod audiſtis, & quod prædicatum eſt apud vniuerſam creaturam, quæ ſub cœlo eſt, cuius factus ſum ego Paulus miniſter.

Quomodo rata ſit futura reconciliatio, & quomodo ſanctitati & innocentiæ ſtudere poſſint Coloſſenſes, his verbis docetur. Requiritur enim ad vtrumq́ fidei ſtabilitas & perſeuerantia in doctrina Euangelij, vnde ſpes ſalutis concipitur. Obſeruandum hîc Primum, quòd vt fidem facit inſtrumentum, quo reconciliatio recipitur

pitur & poſsidetur: ita eandem omnis ſanctitatis & innocentiæ fundamentum conſtituit, cum qua fide coniuncta eſt ſpes Euangelij, id eſt, ſpes ſalutis, quam Euangelium prædicat. Deinde obſeruetur contra Stoicas imaginationes de prædeſtinatione, quòd in fide fundati & iuſtificati, poſſint relabi in priſtinam impietatem, & ita ſalute excidere, Roman: 11. Vnde monemur, vt qui primitias fidei percepimus, ſtrenuè pergamus, ac vſq; ad finem conſtanter adhæreamus doctrinæ Euangelij, vnde fides, operante Spiritu ſancto, concipitur, alitur & augetur, modo ipſi malignè non reſiſtamus ſpiritui Dei. Præterea dum inquit: Quod prædicatum eſt apud omnem creaturam, illud Euangelium commendat, quod ab Epaphra acceperant, ad quod prædicandum ipſi Chriſti Apoſtoli in vniuerſum orbem miſſi ſunt, cuius miniſtrum ipſe Paulus ſe eſſe fatetur, Quod eò pertinet, vt Coloſſenſes permaneant in accepta per Epaphran doctrina, nec ſinant ſe Pſeudoapoſtolorum impoſturis à vero Euangelio abduci, tanquam aliud Paulus cæteriq; Apoſtoli, aliud Epaphras docuiſſet. Eſt enim valde vtile audire diuerſarum Eccleſiarum miniſtros in doctrina

consentire. Non enim parum confirmat Ecclesias videre consensum docentium.

Nunc gaudeo in passionibus meis pro uobis.

Prolepsi quodam anticipat obiectionem, quæ ex cruce Pauli extrui poterat, ad extenuandam ministerij ipsius autoritatem. Solent enim homines res ex præsenti euentu estimare. Dicit igitur se gaudere in passionibus, quas perfert pro Colossensibus erudiendis, fouendis ac confirmandis in sana doctrina. Quod quidem exemplum ministris verbi duo commendat. Vnum, vt nullum periculum detrectent subire pro ædificanda Ecclesia. Alterum, vt gaudeant contra carnis sensum, quoties crucem Euangelij promouendi gratia ferre coguntur.

Et adimpleo ea, quæ desunt afflictionibus Christi, in carne mea.

Ratio est propositionis à passionis suæ communione. Se enim conformem ac socium Christi, dum patitur, statuit, quæ sa-

nè maxima eſt gloria. Quarè meritò gaudet Paulus, quòd per ſuas afflictiones reddatur conformis imaginis filij Dei. Diſcant hinc primum miniſtri verbi, deinde omnes pij, ſummam gloriam apud Deum reputari, ſi quis pro Euangelio ac pietate patiatur. Hoc enim pacto conformes imaginis filij Dei efficiuntur. Quod ſanè certum argumentum eſt, fore, vt aliquando cum Chriſto percipiant læta, qui hîc vt membra ipſius patiuntur aduerſa. Porrò, ne contra ἀναλογίαν fidei, cum Sophiſtis hîc impingamus, cauendum eſt. Illi enim vrgentes τὸ ῥητὸν, ex hoc loco inferunt & concludunt ſanctorum martyria (quæ theſaurum Eccleſiæ vocant) eſſe propiciatoria, vt quæ peccata hominum ſuo merito expient. Sed eos peccare contra fidei noſtræ analogian manifeſtum eſt. Paulus implet ὑστερήματα afflictionum Chriſti in carne ſua, dum vt membrum Chriſti patitur. Hîc enim Chriſti nomine totus Chriſtus, cum ſuo corpore myſtico, intelligendus eſt. Vt 1. ad Corinth: 12. cùm dicit, rem in Chriſto ſe habere, vt in humano corpore. Vbi manifeſtum eſt Chriſti nomine intelligi, non ſolum ipſum caput, ſed etiam corpus totum myſticum, hoc eſt, Ec-

clesiam. Tantisper igitur deest aliquid afflictionibus Christi, donec aliquis sanctorum superfuerit in mundo, qui vt membrum corporis cum capite feret ærumnas, donec vnà cum capite glorificetur. Sensus, quem his verbis assuunt Sophistæ, claris scripturæ dictis refutatur. Si enim Christus est agnus tollens peccata mundi: Si sanguis ipsius purgat nos ab omni iniquitate: Si in ipso habitat omnis plenitudo: Si vnica oblatione perfectos efficit in perperpetuum eos, qui sanctificantur, Sequitur passiones Pauli & aliorum martyrum nequaquam esse expiatorias. Illorum enim afflictiones singulares fuêre, non pro alijs meritoriæ.

Pro corpore eius, quod est Ecclesia.

Causam præsentis suæ afflictionis exprimit. Dicit enim se pati pro corpore Christi, non quidem redimendo, sed ædificando per suum ministerium, vnde subdit:

Cuius factus sum minister, secundum dispensationem Dei,

quæ

quæ data eſt mihi erga uos.

In græco relatiuum fœmininum eſt. Cuius, ſubaudi Eccleſiæ miniſter ſum. Et eſt ratio, cur pro Eccleſia patiatur, nimirum quia miniſter eſt Eccleſiæ, ex Dei diſpenſatione. Proinde non expiationis, ſed miniſterij gratia patitur Paulus.

Ad implendum ſermònem Dei.

Finis miniſterij Paulini, continens argumentum commendationis Euangelij ab autore. Implendi verbo ſignificat Paulus prædicationis diligentiam & induſtriam miniſtris verbi imitandum.

Myſterium reconditum à ſeculis & à generationibus.

Ne quis Euangelium vt nouum doctrinæ genus contemneret, ab antiquitate illud commendat, item à dignitate ſeu excellentia. Cur autem Euangelium myſterium dicatur, pluribus in Epiſtolam ad Epheſ:1. explicatum eſt. Sed tota res huc redit, quòd Euangelium ideo myſterium dicatur, quia ſi vniuerſum orbem in ſe

refpicis, planè ignarus eft huius doctrinæ. Non enim humanis aut phyficis rationibus, hæc doctrina inuenta eft, fed ex finu æterni Patris allata minifterio Spiritus fancti dicitur. Deinde fi confers tempus ante Chriftum exhibitum cum tempore manifeftati Chrifti, haud immeritò relatione prioris temporis myfterium appellatur Euangelium. Ante enim Chriftum exhibitum fub obfcuris verborum & ceremoniarum inuolucris fignificabatur, Sed Chrifto exhibito plena claritate hæc cœleftis doctrina affulfit, ac nunc per prædicationem in falutem credentium, fuos radios in vniuerfum orbem tranfmittit. Hinc moneamur cùm gratitudinis erga Deum, qui hoc fuum arcanum nobis reuelauit in falutem noftrã, qui orandus eft, vt fuam cœleftem doctrinam in fcholis & in templis inuiolatam conferuet, tùm reuerentiæ erga hanc cœleftem doctrinam, vt ad ipfius lectionem & meditationem adferamus mentem puram, & rebus quæ traduntur attentam.

Nunc autem patefactum eft fanctis illius, quibus uoluit Deus no-

us notum facere, quæ ſint diui- tiæ glorioſi huius myſterij inter gentes.

Ne quis humanis meritis aſcribat reuelationem huius myſterij, cauſam reuelationis addit voluntatem ſeu beneplacitum Dei. Vnde nos diſcamus non ad caſum, non ad hominum induſtriam referre, quando in his aut alijs regnis audimus Euangelij verbum ſonare. Vtitur quidem Dominus ad Euangelij ſui manifeſtationem miniſterio hominum, vt piorum regum & miniſtrorum Euangelij, ſed res tota ex beneplacito Dei dependet. Vnde deſinamus mirari, cur nobis hodie & non alijs multis inclytis regnis tanta Euangelij claritas affulgeat, Et gratias Deo pro hac ſua luce agamus, ſimulq́ꝫ grati, ne hunc theſaurum à nobis propter noſtram ingratitudinem auferat, cuius rei (proh dolor) plurima exempla hiſtoriæ omnium temporum continent.

Qui eſt Chriſtus in uobis.

Interpretatio eſt. Nam vno verbo exprimit quodnam ſit illud myſterium

gloriosum, nimirum Christus, qui possidetur fide. Porrò, cùm Christum nominat, duo intelligit. Primum, salutarem eius noticiam. Deinde, fiduciam ex notitia manantem. Notitia in tribus consistit. In naturam diuinæ & humanæ intelligentiâ. In personæ vnitate, & in officij personæ cognitione. Fiducia talem eum sibi persuadet, qualis per Euangelium prædicatur, iuxta illud Iohan: 3. Hoc est præceptum eius, vt credatis nomini filij eius Iesu Christi, vnde nascitur fructus interior & exterior, qui timoris Dei seu cultus diuini nomine significatur.

Spes gloriæ.

Cùm Christum spem gloriæ dicit, Primum significat in illo solo gloriandum esse, vt in eo, per quē olim gloriam æternam consequemur, vnde omnia humana merita, omnes prærogatiuæ carnis conticescant oportet, vt qui gloriatur, in Domino glorietur. Deinde colligitur ex his verbis, quòd in hoc mundo non plenè hæc gloria possideatur, sed expectetur. Ex quo rursus monemur, vt hac spe contenti, totis viribus contendamus in salutis cursu, vt proposi-

positam in Christo gloriam tandem consequamur. Tametsi autem hîc fide possidetur Christus: tamen nondum apparuit qualesnam futuri simus, quàm gloriosi, vbi ille apparuerit. Possidemus quidem Christum gloriam nostram, dum in ipsum credimus, etsi imperfectius, quia sub cruce in carnis infirmitate, sed peracta resurrectione mortuorum, solida Christi gloria in nobis fulgebit.

Quem nos prædicamus.

Obiectum igitur Euangelij solus Christus est, hunc prædicare oportet, quod fit dum ipsius verbum sincerè citra corruptelas hominum annunciatur.

Admonentes omnem hominem, & docentes omnem hominem, in omni sapientia.

Modum prædicationis Apostolicæ attexit, cuius duas partes facit, Admonitionem & Doctrinam. Admonitio ad audiendum verbum inuitat, consolatur, obiurgat, instigat & excitat auditorem, & eò pertinet, vt doctrina ipsa radices agat in cordibus hominum, quò sistatur omnis homo,

homo perfectus coram Deo. Doctrina autem est Legis & Euangelij, Item aliorum locorum, qui ad Legis & Euangelij vim explicandam pertinent. In omni ſapientia, id eſt, plena & abſoluta ſapientia de ſalute per Chriſtum conſequenda. Sic enim Paulus ſæpe Hebræorum more vtitur voce omnis, id quòd ſuprà aliquoties admonui. Obſeruandus inprimis hic locus eſt. Confirmat enim & confutat. Confirmat pios, qui ex verbo Dei ſolo petunt ſalutis ſcientiam. Confutat aduerſarios, qui Eccleſiæ Dei humana placita obtendunt, oppreſſa Euangelij puritate.

Vt ſiſtamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu.

Finis prædicationis, & effectus veræ ſapientiæ, quam ex prædicatione conſequimur. Vt enim finis prædicationis eſt, vt ſapientia hæc ſolida ac cœleſtis, omnibus hominib. prædicetur, quod mandato Chriſti etiam confirmatur, dicentis: Ite in mundum &c. Ita effectus huius ſapientiæ eſt, omnem hominem ſiſti perfectum corã Deo in Chriſto Ieſu. In ſolo enim Chriſto

ſto ſita eſt Chriſtianorum perfectio, in quo tum demum perfecti ſumus (quantum quidem ad perfectionem attinet, quæ in hac vita contingere poteſt,) dum agnita noſtra in nobis ipſis imperfectione, Chriſti perfectionem fide poſſidemus, dumq́ puro colendi Deum affectu ducimur, ita vt ſimplici integritate præditi, teſtari poſſimus nos hoc præcipuè in votis habere, vt Deo placeamus, non ſinentes nos ab obedientia Dei vllis terrenis rebus aut impedimẽtis auocari. Eſtimanda eſt igitur hæc perfectio non tam à noſtra qualitate, quàm ab imputatione diuina. Hic Primum colligamus prædicationem verbi deſtinatam eſſe omnibus, ex quo conſequitur, Deum omnium velle ſalutem. Deinde, quia non omnes ſaluantur, id fieri hominum culpa, qui hanc cœleſtem ſapientiam contemnunt. Præterea, quæ ſit ſumma Chriſtianorum ſapientia, nempe ſiſti perfectum in Chriſto Ieſu, vnde confutatur error omnium hominum, qui in aliȷs rebus extra Chriſtum perfectionem collocant.

In quod etiam laboro, decertans

tans iuxta efficaciam eius, operantem per me potenter.

Suam diligentiam & efficacem Dei in ſe operationem in ſuo miniſterio ideò commendat, vt & alios ſuo exemplo excitet, & omnem gloriam vni Deo vendicet. Laborare dicit ſe decertando contra aduerſarios ſanæ doctrinæ, idq; cum fructu, per virtutem eius, qui in ſe potenter agit. Admoneantur igitur hinc miniſtri Euangelij, cùm quòd otio & ignauia nihil promoueatur (labor enim magnus requiritur) tùm quòd irritus ſit omnis labor futurus, niſi ſuam efficaciam largiatur Dominus perpetuò implorandus, vt virtutem euangelizantibus largiatur.

CAPVT SECVNDVM,

Et tertia pars Epiſtolæ.

SVMMA CAPITIS SECVNDI.

Hor-

HOrtatur Paulus Coloſſenſes, ne vllis impoſturis ſinant ſe abduci à fide in Chriſtum, præſertim cùm in eo ſolo omnis plenitudo ſcientiæ ſalutaris reperiatur.

ORDO ET PARTES CAPITIS SECVNDI.

IN hoc ſecundo capite tertiam Epiſtolæ partem aggreditur Apoſtolus, quæ (vt ſuprà dixi) continet diſputationem contra inſidias veræ doctrinæ per abuſum philoſophiæ, contra Moſaicos ritus & humanas traditiones. Breuiter, contra omnes veræ doctrinæ corruptelas. Et hæc pars toto hoc ſecundo capite abſoluitur. Verum vt ordo capitis & œconomia diſputationis illuſtrior habeatur, obſeruetur inprimis occaſio, quæſtio principalis, finis ſeu ſcopus, & tractationis ordo. Occaſionem in principio oſtendi dediſſe falſos doctores, qui ſua in agro Domini cœperant zizania ſpargere, videlicet philoſophicas fraudes & corruptelas ex cacozelia veteris legis de cibo,potu,feſtis &c.Quæſtio proinde principalis eſt, num Coloſſenſes, qui rectè didicerant Chriſtum, nunc debeant quoq; humanas traditiones & cultus lega-

les

les recipere, nec ne. Paulus negatiuam quæstionis thesin assumit probandam, videlicet quòd non debeant Christiani traditiones humanas aut legales recipere, idq; propter has causas. Vt pura maneat doctrina Euangelij absq; fermento humanarum traditionum. Vt honos suus Christo seruetur integer, vtq; certa sit animarum salus, quæ per vnum Christum contingit. Porrò, tractationis ordo naturalis est. Nam quatuor partibus præsens disputatio absoluitur, Exordio, Propositione, Confirmatione, Conclusione. Quæ partes ita prorsus ordinantur & explicantur, vt iusta methodus & docendi ratio requirit.

EXEGESIS CAPITIS SECVNDI, CVM OBSERuatione *doctrinarum.*

Volo autem uos scire, quantum certamen sustineam pro uobis, & ijs, qui sunt Laodiceæ, & quotquot non uiderunt faciem meam in carne.

Pro-

Propoſitio exordij eſt, in quo captat beneuolentiam ab affectu ſuo & ſtudio erga Coloſſenſes, pro quibus certamen ſuſtinet contra falſos doctores, qui volunt humana ſapientia & legalibus ritibus ſinceritatem doctrinæ turbare. Admoneantur hoc exemplo miniſtri Euangelij, vt ſe fortiter opponant corruptoribus ſanæ doctrinæ.

Vt conſolentur corda ipſorum compactorum in caritate.

Ratio propoſitionis exordij à finibus ſuſcepti certaminis pro Coloſſenſibus. Eſt enim fructus primus ſinceræ doctrinæ, conſolatio cordium eorum hominum, qui in caritate coniuncti inter ſeſe, ac veluti connexi ſunt mutuis caritatis officijs, non ſecus atq; membra eiuſdem corporis iuncturis ſibi inuicem alligata, vnà fouentur & recreantur.

Et in omnem opulentiam certæ perſuaſionis intelligentiæ, in agnitione myſterij Dei & Patris & Chriſti.

Alter finis ſuſcepti certaminis, cuius

 ſenſus

ſenſus ita reſolui poteſt. Hoc ingens certamen etiam ſuſtineo, vt adeò plena & opulenta abundent perſuaſione in ſinceræ doctrinæ intelligentia, vt perfectè perſuaſi, myſterium Dei & Patris & Chriſti, hoc eſt, ipſum Euangelium ſolidè percipiant. Huc igitur piorum miniſtrorum conatus tendant, vt ſolidè doceant, quò auditores plenam Chriſti intelligentiam conſequantur. Quod cùm fit, non facilè patebit aditus malis doctoribus ad euertendam doctrinam. Contrà, vbi ſegniter traditur doctrina, relinquitur populus dubius & inſtabilis, vnde fit, vt facilè quouis doctrinæ vento concutiatur. Porrò, myſterium Dei & Patris & Chriſti ideo Euangelium nominat, quia in Euangelio reuelatur maieſtas Dei & affectus eius paternus erga nos per Chriſtum, vnde tria colligamus. Primum, Deum per Euangelium innoteſcere. Deinde, illum ipſum paternum animum erga nos gerere. Tertiò, nos in Chriſto, cùm eum fide poſſidemus, patrem agnoſcere. Qui, inquit, videt me, videt & Patrem.

In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ ac ſcientiæ reconditi.

Abſo-

Abſolutam ſapientiam & plenam, quæ ſanè ad ſalutem conſequendam ſufficit, in Chriſto abſconditam monet, cùm vt dignitatem Euangelij commendet, tùm vt animos noſtros auocet ab omnibus rebus, quæ ſunt extra Chriſtum, quoties ſalutis conſequendæ ratio quæritur. Si enim in illo ſunt theſauri omnis ſapientiæ & cognitionis, deſipiunt profectò, qui extra hunc theſaurum ſcientiam ſalutis quęrunt. Porrò, ſapientiæ & cognitionis vocabula diſtinguo, vt prius ad mentis rectam de ſalutis negocio inſtructionem: poſterius ad ſcienter ſeu prudenter vitam informandam iuxta verbum referatur.

Hoc autem dico, ne quis uos decipiat ſermone perſuaſibili.

Vſum ſuperioris dicti egregiè monſtrat, nimirum vt ſolo Chriſto contenti, ſubtiles ſapientum mundi ratiocinationes contemnamus, non morantes ſermonis ſuauitatem, & leporem eorum, qui à Chriſto nos abducere conantur. Hic locus diligenter obſeruandus eſt. Monet enim, vt ſimplicem doctrinam Chriſti re-

tineamus. Monet vt extra Christum in salutis negocio nihil quæramus. Monet cauendas orationis insidias. Monet non suscipere eloquentiam hominum, sed veritatis simplicitatem amplecti & amare.

Etsi enim carne absum, spiritu tamen uobiscum.

Occupatio est. Nam poterant admirari Colossenses, cur sibi adeò à se remotis, & antea non visis, admonitionem scriberet. At Paulus hanc obiectionem diluit per distinctionem. Sum quidem remotus à uobis corpore, sed & corde & animo, quo uos in Christo complector, uobis adsum. Hoc verè Apostolicum est, non solum præsentium auditorum, verum etiam absentium & remotorum curam gerere.

Gaudens ac uidens uestrum ordinem & stabilitatem uestræ in Christum fidei.

Commendatio Ecclesiæ Colossensium cum captatione beneuolentiæ, ab animi sui affectu erga illos. Cùm enim commendat Ecclesię Colossensium statum præsentem, non solum bene constitutum signi-

ſignificat, verum etiam tacitè monet, vt in eodem ſtatu permaneant. Porrò, in Eccleſiaſtico ſtatu duo laudat, nimirum ordinem & ſtabilitatem fidei in Chriſtum. Ordo quidem non regni formam, ſed docentium & diſcentium rationem habet, & morum diſciplinam continet, de quo ordine plura ad Epheſios dicta ſunt. Stabilitas fidei, fundamentum retinet, nempe ipſum Chriſtum, ſine quo Eccleſia ſtare non poteſt. Fugiamus ergo omnes, qui ἀταξίαν barbaricam Eccleſiæ Chriſti obtrudere conantur, vt qui Enthuſiaſmo concitati, nihil rectum ducunt, niſi quod ipſi ſomniarunt. Damnemus & Papiſtas, qui omnes neruos eò intendunt, vt ſepulta fide in Chriſtum, ex humanis traditionibus pendeamus

Sicut ergo accepiſtis Ieſum Chriſtum Dominum, in ipſo ambulate, radicati & ædificati in ipſo, & confirmati in fide, quemadmodum edocti eſtis, abundantes in ea per gratiarum actionem.

Illatio exhortatoria eſt ad conſtantiam in vera doctrina, quam ab Epaphra didicerant. Hic locus triplicem doctrinam continet. Primum enim quomodo Chriſto adhærendum ſit, Deinde, quid præſtet fides, Poſtremò quomodo fides incrementa ſumat, docet. Quomodo autem Chriſto adhærendum ſit, triplici ſimilitudine docet. Primo enim loco confert Chriſtum viæ, nos viatoribus. Quarè, niſi errare libet, hæc via ſola tenenda eſt, quod fit, dum in ipſius doctrina conſtanter permanemus. Deinde confert Chriſtum radici, nos verò arbori ſeu ramis. Si ergo fructificare volumus, in radice manendum eſt, ex radicis ſucco viuendum, & creſcendum eſt. Præterea confert Chriſtum fundamento, nos ædificio. Niſi igitur collabi placet, fundamento innitendum eſt. Sed quid præſtat fides? Confirmat inquit fidem. Quarè fides hoc præſtat, vt & in via ſine errore curras, & in radice cum fructu permaneas, & ſuper fundamento fixus & immotus perſtes. In hac fide tum demum creſcimus & abundamus, quando accedit frequens gratiarum actio. Hac enim, quemadmodum verbo & ſacramentis, alitur & augetur fides.

Videte ne quis ſit, qui uos deprædetur per Philoſophiam & inanem deceptionem, iuxta traditionem hominum, iuxta elementa mundi & non ſecundum Chriſtum.

Propoſitio eſt tertiæ partis Epiſtolæ, attentionis particula figurata ac expoſitione amplificata. Videte, inquit, ne quis ſit, qui vos deprædetur, ac ſi diceret: Per ſanam Chriſti doctrinam in ouile Chriſti, in quo pabulum æternæ vitæ eſt, perducti eſtis, videte igitur, ne Pſeudoprophetæ, qui lupi & prædones peſſimi ſunt, vos prædam abigant, dum ſepta ouilis Chriſti, id eſt, ſanam doctrinam interrūpunt per Philoſophiam, eam videlicet, quæ ſic quidem vocatur, & tamen nihil aliud eſt, quàm inanis deceptio, vt quæ ex hominum traditione elementa mundi, hoc eſt, ceremonias ſeu res, quæ potius à Chriſto abducunt, quàm ad ipſum quenquam adducunt, vobis obtrudit. Hic eſt ſimplex propoſitionis ſenſus.

Porrò, quemadmodum perperam faciunt, qui hoc loco abutuntur ad damnan-

dam viuerſam Philoſophiam, quæ reuera excellens donum Dei eſt: Ita damnantur hoc dicto Pauli, qui ex corrupta philoſophia Eccleſiæ Chriſti vllum dogma obtrudere tentant, tanquam in negocio ſalutis neceſſarium. Vna eſt doctrina ſalutaris de cœlo allata, quæ continet omnes theſauros ſapientiæ & cognitionis ſalutaris. Verùm quemadmodum olim populus Iſraëliticus ad extructionem tabernaculi vſus eſt opibus Aegyptijs: Ita nos quoque ſciamus vſurpandas eſſe Philoſophiæ veræ partes, non ad deſtruendam Eccleſiam, ſed ad ei ſeruiendum. Etſi igitur ſolum verbum Dei ſalutare eſt hominibus, interea tamen non ſunt contemnenda alia Dei dona, quæ non parum ſuo quodam modo ad ædificationem Eccleſiæ faciunt. Quis quæſo phraſes ſcripturæ intelligat ſine Grammatica? quis partes longioris orationis? quis diſputationum ſeriem? quis argumentorum virtutes percipiat, artis Dialecticæ rudis? An non Paulus in Epiſcopo requirit, vt ſit aptus ad docendum, vt poſſit rectè ſecare verbum Dei? quod fieri non poſſe ſine Dialectica nemo non uidet? An non pulcerrima ex Rhetorica lumina paſſim in ſcriptis Prophetarum & Apoſtolorum conſpiciuntur,

untur, quæ ſine Rhetorica & Schematum cognitione minimè explicari poſſunt? Quã multa dicta ſunt in Prophetis, Pſalmis & ſcriptis Apoſtolicis, quæ ſine rerum naturalium doctrina intelligi nequeunt? An non vera Ethica pars legis diuinæ eſt? Vnde œconomicæ & politicæ leges, quas Deus non vult contemni, extructæ ſunt? In mathematis excelluiſſe veteres Patriarchas non eſt dubium, in quibus Paulum quoq; fuiſſe liberaliter inſtitutum, vel ex eo apparet, ꝙ contra græcos ipſos Arati aſtrologi teſtimonio ſit vſus. Qui Moſen legit, Arithmeticam & Geographiam agnoſcet ſummè neceſſarias eſſe ad multorum locorum explicationem. Dauid, Iob, Ieremias ac multi alij ſancti viri Muſica delectati ſunt. Cùm igitur omnes partes Philoſophiæ ſint vtiles, & eximia Dei dona, ſacrilegij genus eſt, philoſophiam in uniuerſum damnare, qua vt vtiliter vti poſſimus, ſeruemus ſequentes regulas.

Prima, ſit verbum Dei lidius lapis, ad quem examinentur, probentur, improbentur Philoſophorum dicta. Ariſtoteles docet mundum ab æterno fuiſſe, ſed hoc dictum ad ſcripturam examinatum, falſum eſſe conuincitur, Quarè, non verę philoſo-

phiæ axioma, ſed philoſophantis error iudicetur. Idem, vnam omnium rerum primam cauſam, nempe Deum ipſum rationibus phyſicis demonſtrauit, quæ demonſtratio, quia congruit cum verbo Dei, approbanda eſt & amplectenda. Iuxta hanc regulam, ſanctus Iuſtinus philoſophus & martyr multas ſententias examinat, probat, improbat, potiſſimum in libro, cui titulus eſt ἀνατροπή, id eſt, euerſio quorundam Ariſtotelicorum dogmatum, Item in libro ad Triphonem Iudæum, Item in libro contra Græcos philoſophos.

Secunda, adhibeatur philoſophia rerum ſacrarum explicationi, non vt domina, ſed vt miniſtra, quę autoritati verbi cedat. Sic Grammatica, Dialectica, Rhetorica cæteræq́ disciplinę ſuo fungantur miniſterio.

Tertia, quoties verbum Dei aliquid, quod abſurdum in philoſophia videtur, commemorat, philoſophia ſe humiliet, agnoſcat ſuam cœcitatem, corrigatur cœleſtis philoſophiæ admonitione, & non quaſi obtorto collo in ſuam ſententiam verbum cœleſte trahat. Rectè enim Orpheus, vt citat Iuſtinus martyr, omnibus mortalibus mortales palpebræ in oculis imbecilles,

les, ad videnda ea, quæ ad omnium rerum curatorem pertinent.

Quarta, Omnia philoſophorum dicta, quæ cum verbo Dei pungnant, vtut plauſibilia rationi videntur, reijciantur ac damnentur, tanquam cœleſtis philoſophię præſentiſſimum venenum. Rectiſſimè enim monuit Hylarius, ſenſum ſcripturis non eſſe inferendum, ſed è ſcripturis petendum.

Quinta, Decreta philoſophorum, quę non pugnant cum verbo, ſi demonſtrationes aut probabiles rationes habent, recipiantur ac amentur, idq; maximè, ſi ad rerum conſeruationem, aut ad mores formandos faciunt.

Sexta, Exemplis & dictis philoſophicis vtatur theologus prudenter, hoc enim interdum fieri poteſt valde vtiliter, quia exempla & dicta congruentia cum verbo ſæpe vehementiores ſtimulos habent. Sic Salomon pigrum ad formicam mittit, vt ab ea diſcat ſapientiam. Dominus nos ad ſerpentes & columbas, vt ab illis prudentiam, ab his ſimplicitatem diſcamus, amandat. Thireſias parochus Thebanus, tametſi ethnicus, tyranno minanti ſibi exitium, eò

quòd

quòd vera quidem ſed non placentia diceret, reſpondit: Veritatẽ te ô Tyranne fortiorem alo. Hoc exemplum non incommodè adduci poſſet ad animandos miniſtros Chriſti, vt conſtantes ſint in docenda & defendenda veritate. Simili modo Phyſica exempla Ciconiarum, Halcyonum ꝛc. ſumi poſſunt in commendationem pietatis erga parentes, et bene meritos. In reprehenſionem exemplum viperarum Iohannes & Chriſtus obiecerunt Iudæis. Ad eundem modum axiomata philoſophorum vtiliter adhiberi poſſunt, quale eſt illud Platonis, Deus omnium bonorum αἴτιος, & malorum omnium ἀναίτιος eſt. Sicut Paulus interdum philoſophorum dicta aſpergit, vt ad Tit: 1. Epimenidis. 1. Cor: 15. Menandri. Act: 17. Arati teſtimonia adducit. Licet enim vndiq; mutuari, quicquid à Deo profectum eſt. Has regulas ſecutus theologus, ſentiet ſibi non inutilem fore philoſophiam veram. Quarè, philoſophiæ ſtudium ab omnibus bonis amandum cenſeo, ac neceſſarium iudico inprimis ĳs, qui in maioribus facultatibus, in Medicina, Iuriſprudentia & Theologia cum fructu verſari cupiunt. Verùm id ſobriè fieri velim. Nam, qui vitam omnem in Ethnicis

cis

cis ſcriptis conſumunt, gentiles ad poſtremum euadunt, nec ferunt ſe poſtea verbo Dei corrigi, Imò contemnunt verbum, ac ſe cæteris ſapientiores impudenter prædicant, adeo vt à conuitijs, quoties occaſio datur, abſtinere non poſſint. Non igitur patrocinatur hic Pauli locus philoſophiæ contemtoribus, ſed ijs tantùm, qui eam intra ſuos terminos, & quaſi intra ſuum circulum manere non ſinunt. Non enim propriè hîc accipitur philoſophiæ nomen, ſed pro acumine hominum, qui fallaciter illa ad decipiendum abutebantur, id quod ſatis conuincit præſentis loci periſtaſis. Quòd enim ſuprà per πιθανολογίαν, idem hîc per philoſophiam & inanem fraudem iuxta traditionem hominum, quæ abducit à Chriſto, intelligit. Retineatur igitur philoſophia & ametur. Caueantur inſidiæ ex philoſophia falſa, obturentur aures ad blaſpemas voces eorum, qui maiorem certitudinem cœcæ philoſophiæ, quàm clariſſimo verbo Dei tribuunt, Tribuatur Deo ſuus honos, et collocetur ſupra omnem angelorum & hominum ſapientiam, nec moueant nos iſtorum ineptiæ, qui Satanico ſpiritu inflati, infra omnem ſcientiam, ſacratiſſimam theologiam reijciunt.

Quo-

Quoniam in ipſo habitat omnis plenitudo Deitatis corporaliter.

Prima propoſitionis ratio ab excellẽtia Chriſti ſumta. In Chriſto eſt omnis plenitudo Deitatis corporaliter. Igitur extra Chriſtum nulla plenitudinis pars quærenda eſt. Quarè non audiendi ſunt philoſophantes, qui ſuis ſpeculationibus Deũ alibi, quàm in Chriſto quærunt, in quo ſe totum Deus exhibet. Qui igitur Chriſtum habet, Deum habet, qui Deum habet, ei nihil deeſſe poteſt. At Chriſtus in Euangelio exhibetur totus, quarè non alibi quærendus eſt Deus, quàm in ipſius verbo. Ex hac ratione Pauli apparet fuiſſe quoſdam Coloſſis, qui ſubtilius de Deo philoſophati ſunt, quàm ſecundum regulam Euangelij, quos cauendos monet. Sed quid eſt, quòd dicat plenitudinem Deitatis corporaliter habitare in Chriſto? Num Deus corpus habet, vt anthropomorphitæ ſomniarunt? Nullo modo. Deus enim ſpiritus eſt, veritate teſte. Quarè hîc corporis vocabulum vſitatè accipi non poteſt. Senſum igitur ſic reſoluito per collationem. In alijs Deus habitat ſuo ſpiritu & ſeparabiliter, nouos mo-

tus

tus & nouam lucē accendens, Sed in Christo habitat non solum spiritu, sed etiam ita, vt personali vnione humanæ naturæ diuina vnita sit. Nam σωματικῶς significat hîc substantialiter seu personaliter. Vt enim nunc personam dicimus: Ita veteres gręci σῶμα dixerunt, vt in illo epigramate.

Σώματα πόλλα τρέφειν καὶ δώματα πόλλ' ἀναγείρειν,
Ἔστιν ἑτοιμοτάτη πρὸς πενίην ἀτροπός. Hoc est, Multa corpora, id est, personas multas alere, & multas domos ædificare, promtissima ad inopiam via est.

Et estis in illo completi.

Secunda propositionis ratio à perfectione nostri in Christo sumta. Plenè omnia habemus in Christo. Igitur extra Christum nihil ad consummationem quærendum est. Proinde qui ex philosophia augmentum aut additamentum perfectionis Christianæ petendum docent, nullo sunt pacto audiendi. Sed quid est, esse completum in Christo? Est omnia obtinere per fidem Christi, quæ ad salutem necessaria sunt. Ex hoc apparet Philosophos quosdam Christianos fuisse, qui ex sua philosophia addere aliquid Euangelio voluerunt,

quos

quos fugiendos monet, tanquam corruptores puritatis Euangelij, & deprædatores ouilis Christi.

Qui est caput omnis principatus & potestatis.

Tertia ratio à proprio Christi officio sumta. Christus est supra omnem potestatem & principatum. Igitur philosophantes ac Iudaizantes, qui angelos supra Christum collocant, fugiendi sunt. Fuerunt enim apud Colossenses, qui angelis eum honorem attribuerunt, quòd per ipsos hominibus ad Deum pateret accessus, non secus atq; hodie Papistæ sanctorum intercessiones prædicant, in contumeliam vnius mediatoris Iesu Christi.

In quo etiam circumcisi estis, circumcisione non manufacta, in depositione corporis peccatorum carnis, in circumcisione Christi, consepulti cum eo in baptismo, in quo etiam resurrexistis per fidem efficaciæ Dei, qui excitauit ipsum ex mortuis.

Quar-

Quarta ratio eſt contra Iudæos Chriſtianos,qui Euangelio circumciſionem adijcere voluerunt, & probat nos veritatem ſacramenti circumciſionis habere in Chriſto, & ideo nequaquam requiri circumciſionem veterem ſeu manufactam. At ne quis obijceret externum ſignum eſſe ſpiritualis circumciſionis teſtimonium neceſſarium, præuertit obiectionem, & dicit Baptiſmum ſpiritualis circumciſionis ſigillum eſſe. Porrò,obſeruetur hîc collatio duplicis circumciſionis, vt, quibus in rebus ſita ſit vtraq;, videatur. Indicatur autem hîc duplex circumciſio. Manufacta vna, altera nôn manufacta. Illa externa eſt, & in carne peragitur. Hæc ſpiritualis cordis eſt circumciſio. Manufacta ſacramentum veteris populi fuit, primùm Abrahamo mandáta, deinde toti populo Iudaico, duratura vſq; ad Chriſtum exhibitum & crucifixum, quando velum templi ſciſſum eſt, quo ſignificabatur omnium rituum Moſaicorum abolitio & finis. Hanc circumciſionem Paulus ad Rom:4. definit ſignaculum iuſticiæ fidei. Quia obſignabat iuſticiam, quam Abraham per fidem conſecutus erat, & figurabat hæc externa circumciſio,circumciſionem ſpiritualem. Vt enim

præputij caro circumcidebatur in ſignum aboléndi veteris hominis, & creandi noui hominis:Ita corpus peccati abſcindendum eſt, per fidem in Chriſtum, qui peccatum ſuſtulit, vt iam ſimus non vetus ſed nouus homo. Hanc circumciſionem ſpiritualem Chriſtus in nobis peragit, nõ quidem mediante veteri illa circumciſione, ſed baptiſmo. Nam vt rei exhibendæ ſignum fuit circumciſio: Ita iam exhibitæ teſtimonium eſt baptiſmus, noſtræ ablutionis per ſanguinem Chriſti obſignatio. Ex hoc loco Pauli colligimus ſpiritualis circumciſionis definitionem, quæ eſt depoſitio corporis peccatorum carnis, per circumciſionem Chriſti, dum Chriſtus circumcidit nos ſecum in baptiſmo, conſepultos & excitatos per fidem, qua Deus in nobis efficax eſt. Proinde verè circumciſi ſunt, qui renunciato peccato, ſpiritu Deo ſeruiunt, & gloriantur in Chriſto Ieſu, & non carne. Philip:3.

Et uos, cùm mortui eſſetis in delictis & præputio carnis ueſtræ, conuiuificauit cum eo.

Quinta ratio eſt propoſitionis. Mortui

tui delictis & præputio carnis nostræ (id est, impuritate viciosæ naturæ) vitam à Deo cum Christo sumus consecuti. Igitur in Christo sunt omnia, & nihil ex humanis traditionibus aut philosophia tanquam ad vitam necessarium petendum est. Quarè, cauenda potius est talis fraus, quæ à Christi vita auocat. Obserua hoc loco vitam et mortem in suis causis conferri. Mortem quidem & damnationem acceptam feramus nobis ipsis, vitam verò Dei donum per Iesum Christum agnoscamus.

Condonans uobis omnia peccata.

Signum vitę restitutæ est peccatorum condonatio. Vt enim sine peccato nulla est mors: Ita sublata morte, vita restituitur.

Delens, quod aduersum nos erat, chirographum in decretis, quod erat contrarium nobis.

Sexta ratio est potissimum contra Iudæos, qui obtrudere Colossensibus ceremonias Iudaicas voluerunt. Est autem hęc ratio sumta à remotione rei ad remotionem signi. Debitum totum est condona-

 tum.

tum. Igitur chirographum non amplius valet. Quarè non amplius vt testimonium debiti reseruandum est. Fuerunt autem ceremoniæ Mosaicæ veluti chirographum, quo confitebantur Iudæi debitum suum, vt quotidianæ illæ ablutiones fuerunt impuritatis confessio, & quasi chirographum seu ἀνταποχή: Sic victimæ & sacrificia iterata peccatum remanere testabantur. Neq; enim dubium esse potest, quin per decreta hoc loco intelligat Paulus ceremonias ipsas Mosaicas, quæ veluti chirographum quoddam erant confessionis debiti. At si obijcitur remanere peccatum in natura. Igitur retinendum esse chirographum, hoc est, retinendas esse ceremonias Mosaicas. Respondeo, peccatum quidem, quãtum ad efficaciam mortis Christi attinet, deletum esse, quam deletionem figurabant sacrificia vetera, quæ ideo iam cessare debent, quia quod figurabant futurum, nunc exhibitum est. Proinde mortem Christi expiatoriam negant, quotquot ceremonias Mosaicas vrgent ac docent. Nam laceratum chirographum sarcire volunt.

Et ipsum sustulit de medio, affigens illud cruci.

Ampli-

Amplificat à modo deletionis chirographi nimirum, quòd Christus cruci affixus finem imposuerit ceremonijs Mosaicis, id quod miraculo passo Christo confirmatum est. Nam scissio veli significabat abrogationem omnium ceremoniarum veterum.

Expolians principatus & potestates traduxit palàm, triumphans de ipsis in illa.

Amplificat Christi victoris gloriam pulcerrima imagine. Christus dominus victor est, & triumphator, crux Christi trophæum & veluti currus triumphalis, hostes victi Diaboli ipsi, quos hîc principatus & potestates vocat propter imperium, quod exercebant in genus humanum. Quemadmodum itaque victor aliquis arma victorum in trophæum, vbi in fugam hostes versi sunt & victi, suspendit, in testimonium victoriæ: Ita Christus superatis Diabolis peccato et morte triumphum, erecto crucis trophæo egit. Vt enim per mortem suam conflixit cum hoste in patibulo crucis, eumque superauit: Ita suo glorioso descensu ad inferos, resurrectione & ascensu in cœlum, triumphum egit, (ad

Ephes 4.) monumento victoriæ seu trophæo crucis erecto. Meminerimus igitur Christi trophæum esse crucem, id est, mortem & passionem, & triumphum, deuicto Satana, morte & peccato, ut amplius Christo ac membris eius, tenebrarum potestas nocere non possit.

Nemo ergo uos iudicet in cibo & potu, aut in parte diei festi, aut Neomeniæ, aut sabbatorum, quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi.

Conclusio est, in qua quidam ritus recitantur, quos Iudaizantes Christiani volebant imponere Colossensibus, tanquam necessarios ad salutem ac complementum Euangelij. Nemo, inquit, vos iudicet. Nolite vllius hominis pertimescere iudicium, quo vos reos peragere volunt, tanquam decretorum Dei violatores. Quod enim suprà decreta vocauit, iam quadam distributione rituum Mosaicorum exponit, non quidem absoluta & plena, sed paucis generibus nominatis cætera intelligenda relinquit. Nam de omnibus idem iudicium

eademq; ratio est. An non verbum Dei delectum ciborum, festorum &c. commendat Dei populo? Commendat quidem, sed ad tempus, vt essent vmbræ futurorum, id est, obscuræ quædam repræsentationes absentis Christi. At postquam corpus aduenit in Christo Iesu, non decet vt vmbras sectemur. Proinde obseruetur hîc vindicatio libertatis Christianæ à ritibus Mosaicis atq; alijs humanis traditionibus. Verùm de festis Christianorum hæ seruandæ sunt regulæ.

Prima, Omnium Christianorum festa libera esse debent, doctrinæ, ordinis, exercendæq; pietatis causa instituta. Neq; enim Christianis illud iugum, quod olim Iudæis disciplinæ seu pædagogiæ gratia impositum erat, ferendum est. Hæc regula confirmatur Rom: 14. Gal: 4. & præsenti loco.

Secunda, Festa Christianorum talia esse debent, vt aliqua in illis doctrinæ pars explicetur, idq; hoc ordine, vt Primum Historia festi purè tradatur. Deinde, clarè beneficium Dei, cuius meminit festum, illustretur. Tertio, vt vsus & fructus ostendatur. Hoc obseruasse veteres, ostendunt Hymni in festis diebus decantati.

Tertia, Tametsi Christianis tempus

aliquod necessarium est, quò conueniant ad audiendum verbum Dei, ad præcandum, ad percipienda sacramenta: tamen circumstantijs temporis Christianus minimè est affixus. Illum autem dico circumstantijs temporis affixum esse, qui à constituta die nulla neq; necessitate, neq; proximi amore auelli potest. Nam si sabbathum propter hominem est factum, & non homo propter sabbathum, debet profectò sabbathum, atq; adeo omne festum necessitati hominis cedere. Ob hanc causam pij in primitiua Ecclesia sabbathum transtulerunt in diem Dominicum, ne cum Iudęis viderentur affixi esse circumstantijs temporum.

Quarta, Sabbathum Iudaicum typus & figura sabbathi spiritualis Christianorum fuit, quod quidem perpetuum esse debet, docente hoc Esaia cap:66. Quod sanè sabbathum nihil aliud est, quàm perpetuum à peccatis otium, singulis diebus peragendum.

Quinta, Caueat Christianus, ne prætextu Christianæ libertatis contumaciter Christianorum festa contemnat. Hoc enim qui facit, & ordinem Ecclesiæ vtilem turpiter violat, & alios exēplo malitiosè lædit.

Sexta,

Sexta, Feſtorum prophanatio in Dei contumeliam, eſt ocium, ſpacium, facultatem & occaſionem ſumere quæuis ſcelera impudentius & cumulatius, quàm vllo alio tempore patrandi. Hinc lex piorum Imperatorum de feſtis diebus: dies feſtos, dies maieſtati altiſſimæ dedicatos, nullis volumus voluptatibus occupari.

Septima, Imperator Conſtantinus hanc regulam de die Dominico ſtatuit. Ruri poſiti agrorum culturæ, liberè, licenterq́; inſeruiant, quoniam frequenter euenit, vt non aptius alio de frumenta ſulcis, aut vites ſcrobibus commendentur, ne occaſione momenti pereat cōmoditas, cœleſti prouiſione conceſſa. Hanc regulam eatenus ſeruandam cenſeo, quatenus miniſterium verbi non contemnatur, & quatenus cum quinta regula ſuprà poſita ſtare poſſit. Has regulas de feſtiuitatibus Chriſtianorum qui ſeruat, nec in Iudaicã ſuperſtitionem facilè ruet, neq; Chriſtianæ libertatis ignarus laqueum ſibi imponi permittet, ſed liberè ordinatione libera in Dei honorem, Eccleſiæ ædificationem, & propriam vtilitatem vti poterit.

Nemo uobis palmam inter=

uertat, ſibi placens in humilitate & cultu angelorum.

Addit aliud genus falſi dogmatis, nimirum cultum angelorum. Fuerunt enim quidam Chriſtiani tum temporis, inſtituti in philoſophia Platonica, qui angelos tutelares, quos Plato Demonas vocat, inuocandos prædicarunt. A quo errore, vt ſibi caueant Coloſſenſes, monet Apoſtolus. Ne quis vobis, inquit, palmam inuertat, hoc eſt, cauete ne quiſquam vobis palmam eripiat, quam obtinetis per Chriſtum triumphatorem, modo in eo currentes ſeu decertantes manſeritis. Nam ſunt, quibus vnicè placet vos & fraudando & tentando aggredi. Hi ſeductores indignum eſſe dicunt vnigeniti maieſtate, vt vos miſeri ac in terris degentes homines, ductu eius ad patrem accedatis. Hac humilitate ficta ſibi placent, fingentes angelos hoc deducendi munere fungi, Atq; ita non ſatis firmatos à Chriſto victore abducunt, eiſque palmam fraudulenter eripiunt. Locus obſeruandus: fugiendum omne dogma, quod non diſertè fundatur in ſcriptura. Deinde cauendas eſſe inſidias, quæ ſtruuntur infirmis per fictam humilitatem ac

ſupeſtitionem, tum eos omnes palmam amittere, qui à ſolo CHRISTO non pendent.

In his, quæ non uidit, faſtuoſè incedens, fruſtra inflatus à mente carnis ſuæ.

Ratio proximæ exhortationis à deſcriptione Pſeudoapoſtolorum ſumta, quę deſcriptio ideo hîc interponitur à Paulo, quò ipſorum vana arrogantia agnita caueant ſibi Coloſſenſes ab illorum fraudibus. Primum faſtuoſè incedunt, iactantes doctrinæ ſublimitatem, de qua tamen nihil explorati habent, atq; eò impelluntur perſuaſi acumine ingenij & perſpicacia rationis. Mentem enim carnis vocat hîc Paulus humani ingenij perſpicaciam, qua nihil, vbi de rebus ſalutis agitur, vanius. Quicquid enim ex carne natū eſt, caro eſt, nec capit animalis homo, quæ ſunt ſpiritus Dei. Nihil proinde ſolidum eſt, niſi in verbo Dei fundetur, & ſpiritus magiſterio geratur. Diſcamus igitur hinc omnes diſputationes, quas gignit humanum cerebrum, fugiendas eſſe, modo à Chriſto abduci noluerimus.

Non

Non tenens caput, ex quo to-
tum corpus per iuncturas &
connexiones ſubminiſtratum &
compactum, augeſcit augmento
Dei.

Vanitatem Pſeudoapoſtolorum confirmat ex eo, quòd à capite alieni ſint, cui qui non adhæret, fruſtra ſe corporis membrum iactitat, & rationem ſubijcit, quia totum corpus, hoc eſt, Eccleſia à capite dependet per iuncturas, quibus capiti corpus annectitur, & per connexiones, quibus membra corporis inter ſeſe cohærent. Hoc corpus ſubminiſtratum & compactum creſcit augmento Dei. Vt enim vitalis ſpiritus à cerebro in reliquum corpus per neruos diffunditur, & à capite ipſo ſenſus omnis & motus deriuatur: Sic & Eccleſiæ corpus à Chriſto ſubminiſtratur, hoc eſt, ab eo & vitam accipit & ſpiritus incrementum. Quod vtiq; fit, dùm ſpiritus illi innexus eſt & impactus. Is namq; per nexum quendam & iuncturas incrementa ſuppeditat corpori. Itaq; ſi non vinciretur corpus cum capite, nec illi quidem con-

gruere

gruere seu respondere valeret, nec spiritus vitalis illi suppeditaretur, nec illi incrementum in fide vera ac dilectione accederet. Ex hoc loco primum concluditur, non solùm superstitiosum esse cultum angelorum & sanctorum, sed eos prorsus caput amittere, & ex corpore Ecclesiæ abscindi, quicunq; aliam, quàm quę verbo Dei pręscripta est, rationem colendi Deum sequuntur. Deinde eos solos esse in Christi corpore, & Ecclesiæ membra, qui soli Christo adhærent, ipsiusq; doctrina sola contenti sunt. Prætereà notandum, quòd quemadmodum Ecclesia à Christo initium habet: Ita etiam crescit solo Dei incremento, non humanis traditionibus, quæ potius deformia membra & monstrosa faciunt, Imò in nihilùm tandem redigunt Ecclesiæ corpus.

Itaq;, si mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid, tanquam uiuentes in mundo, decretis tenemini?

Aliud argumentum à remotione causæ, cuius sensus hic est. Decreta sunt abrogata per mortem Christi. Igitur non amplius

plius decretis obnoxij esse debetis. Nam hæc ratio: Mortui estis cum Christo ab elementis mundi, tantundem valet, ac si diceret, Mors Christi aboleuit decreta. Vos estis cum Christo mortui. Igitur decreta sunt vobis abolita siue abrogata. Hæc decreta ideo vocat elementa mundi, quia fuerunt res externæ & pædagogicæ, duraturæ tantùm vsque ad aduentum Christi.

Ne esitaueris, ne gustaueris, ne attigeris.

Mimesis est. Verba enim Pseudoapostolorum refert, quibus illi superstitiosè decreta cumulârunt. Quia autem sequentes rationes, quibus hæc decreta subuertit Paulus, ad cibum tantummodo referri possunt, pro eo quod reddi solet, Ne attigeris, verti cum quibusdam, ne esitaueris. Nam vox ἅπτεσθαι vtramque significationem habet, quarum posterior præsenti loco magis congruit. Pseudoapostolorum enim progressus Paulus hoc loco describere voluit. Initium à superstitione est, quòd non tantum edere, sed tenuiter esitare vetant. Vbi hoc obtinuerunt, iam gu-

stare

ſtare etiam prohibent. Poſtquam hoc quoque illis conceſſum eſt, ne digito quidem contrectare fas eſſe dicunt. Qui retinent vſitatam verſionem, ſic abſoluunt ſententiam. Ne tetigeris hoc corpus. Eſt enim impurum. Ne guſtaueris hunc cibum. Eſt enim prohibitus. Ne contrectaueris hanc rem. Nam ſacra eſt. Sed prior explicatio accommodatior videtur præſenti loco, id quod ſequentes rationes, adeoq; ipſa præſentis loci periſtaſis conuincunt.

Quæ ſunt omnia in corruptionem ipſo abuſu.

Confirmatio ab ipſo rerum vſu, ſeu à deſtinato ad finem, cuius hic ſenſus eſt. Cibi omnes, quos guſtare vetant Iudaizantes, eò deſtinati ſunt, vt vtendo pereant, alioqui nullus eorum vſus eſſet, & ſine vſu perirent. Atque ita Deus aliquid inutile condidiſſet, quod prophanum & impium eſt cogitare de Deo ſapientiſſimo, qui nihil fruſtra condidit. Porrò, abuti hoc loco ſignificat vtendo conſumere.

Iuxta præcepta & doctrinas hominum.

Aliud

Aliud argumentum à cauſa ſumtum. Credentes non ſunt aſtricti præceptis & doctrinis hominum. Sed prohibitiones ciborum ſunt præcepta & doctrinæ hominum. Igitur Chriſtiani prohibitionibus ciborum non obligantur. Obſeruandus inprimis hic locus eſt. Nam diſertè docet, quòd nullum humanum inuentum debeat conſcientiam Chriſtiani hominis ligare. Quarè, quicquid proponitur ſine mandato Dei & expreſſo verbo, fugiendum eſt non ſecus atq; puritatis Euangelij corruptela.

Quæ ſpeciem quidem habent ſapientiæ in ſuperſtitione & humilitate, & neglectu corporis.

Interponit rationem, cur vſq; adeo arrideant humanæ traditiones, ac tres cauſas recitat, quarum Prima eſt, ἐθελοτρησκεία, id eſt, voluntarius cultus, bona (vt aiunt) intentione ſuſceptus. Altera eſt humilitas, qua ſe prępoſitis ſuis & maioribus ſubijciunt, atq; ſuo exemplo alios ad præſtandam obedientiam ſuperioribus inhortantur. Tertia cauſa eſt neglectus corporis.

Nam

Nam dicunt iſtam certorũ ciborũ abſtinentiam ſeruire corporis mortificationi. Verũ has cauſas quaſi fulmine quodam proſternit Paulus, cùm pronunciet eas habere ſpeciẽ ſapientiæ tantùm, vnde relinquitur, quòd quicquid ſapiant homines in negocio ſalutis extra verbum, id mera ſit ſtulticia, ex ſtulto cerebro hominum profecta. Sit igitur nobis verbum ſapiendi regula, vnde alibi Paulus: Nemo ſapiat vltra id, quod oporteat ſapere. Porrò, quia ſtulticia cumulandi cultus, prætextum habet bonæ intentionis, pĳ hominis eſt cogitare, quòd quadrupliciter peccent, qui bona (vt vocant) intentione ſine verbo Dei inſtituunt cultus. Primum rei fiunt defectionis. Nam ſtultè deficiunt à regula cultus, quæ eſt verbum Dei. Deinde in temeritatis vicium incurrunt. Quid enim quæſo magis temerarium eſt, quàm quod puluis & cinis velit Deo normam præſcribere, iuxta quam ab homĩne coli debeat, velit nolit? Tertiò, ſuperbia peccant. Quarto nocent exemplo.

Non in honore aliquo ad expletionem carnis.

Reprehenſio eſt Pſeudoapoſtolorum, & oſtenſio veri vſus ciborum. Reprehendit quidem Pſeudoapoſtolos, eò quòd omnem corporis curam abijciendam docuerunt, quòd cùm fit, redditur corpus ad ſuas functiones inutile. Eſt autem duplex carnis cura. Vna prohibita, nempe quæ ad concupiſcentias carnis explendas facit. Altera præcepta, quæ eò pertinet, vt corpus robur ſuum ad præſtanda debita officia habeat. Vſus porrò ciborum ad expletionem, id eſt, ſaturitatem, qualem naturæ neceſſitas requirit, pertinet. Vt enim honor hîc debitam curam ſignificat: Ita expletio eam ſacietatem denotat, qua natura vt ſit incolumis, nequaquam carere poteſt.

CAPVT TERTIVM.

Quarta pars Epiſtolæ.

SVMMA CAPITIS TERTII.

Mortis

MOrtis & resurrectionis Christi participes veteri homini cum actionibus suis renuncient, ac nouum induant, omnium virtutum genere ornati, profligatis vicijs. Coniuges, parentes & liberi, domini & serui debita sibi mutuò præstent officia.

ORDO ET PARTES CAPITIS TERTII.

APostolico more & Prophetico doctrinæ paræneses subijcit in hoc capite, ac Primo loco eas, quæ ex doctrina immediatè fluunt. Deinde generales per distributionem & contrariorum collationem. Officia enim Christiani hominis, conferendo ea cũ vicijs oppositis recenset. Tum descendit ad personalia officia coniugum, parentum, liberorum, dominorum, seruorum. Vnde in quarto capite ad generalem redit parænesin, quæ sanè exhortandi ratio, vt maximè est perspicua: Ita iuxta artificum præcepta omnino instituta videtur.

EXEGESIS CAPITIS TERTII, CVM OBSERuatione doctrinarum.

Si ſurrexiſtis igitur cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite.

Illatio eſt exhortatoria, & ponitur propoſitio maior loco totius argumēti, quemadmodum in hypotheticis vt plurimum fieri ſolet. Eſtq́ argumentum à connexis. Si ſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite. Sed reſurrexiſtis cum Chriſto. Igitur quæ ſurſum ſunt quærite, id eſt, rebus cœleſtibus ſtudete. Atq; hæc eſt prima propoſitio inſtitutæ exhortationis, quę per locum à contrarijs extruitur, ex doctrina præcedente.

Vbi Chriſtus eſt, in dextra Dei ſedens.

Propoſitionis ratio eſt. Chriſtus, cuius membra eſtis, quærendus eſt. Sed is in cœlo eſt, in dextra Dei ſedens, Igitur ibi eſt quærendus, nempe fide, inuocatione, affectu & meditatione vitæ cœleſtis. Hæc Pauli verba nequaquam tollunt præſentiam Chriſti à nobis. Nam iuxta promiſſionem ſuam Chriſtus nobis verè adeſt. Ego, inquit, ero vobiſcum vſq; ad conſum-

ſummationem ſeculi. Diſtinctio ergo Auguſtini huc facit: Vbiq; eſt, per id quod Deus eſt, in cœlo autem per id, quod homo eſt, videlicet vbi Chriſtus eſt in dextra Dei, vt hîc Apoſtolus loquitur. Eſt enim hîc dextra Dei abſq; omni dubio locus beatitudinis & felicitatis, in quo loco corpus Chriſti collocatum eſt. Nam hîc diſertè opponitur dextra Dei locis & rebus terrenis. Neq; cum his pugnat aſſertio de præſentia vera corporis Chriſti in cœna. Eſt enim in cœlo corpus Chriſti naturali præſentia, in cœna verò ſupernaturali, quemadmodum ipſe Lutherus fatetur.

Quæ ſurſum ſunt cogitate, & non quæ ſunt ſuper terram.

Repetitio eſt propoſitionis amplificatæ Antitheſi, quaſi dicat: Ceremoniæ vos in terris detinent, ſed veſtra meditatio debet eſſe cœleſtis, vbi Chriſtus eſt. Igitur iſta terrena ne amplius ſectemini. Hîc enim terrena vocat ceremonias illas & ritus, contra quos diſſeruit in ſuperiori capite. Auocant enim à vera meditatione vitæ cœleſtis. Quò igitur magis cumu-

lantur ceremoniæ, eò minus eſt veræ ſanctimoniæ, eoq; magis ignoratur Chriſtus, occupatis hominum animis in ceremonijs.

Mortui enim eſtis, & uita ueſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo.

Ratio ab adiunctis duplex. Mortui eſtis mundo, Igitur quæ mundi ſunt nolite meditari. Viuificati eſtis cum Chriſto in Deo. Igitur iſtius vitæ ratio habenda eſt. Cùm addit, Cum Chriſto in Deo, duas cauſas futuræ noſtræ glorioſæ vitæ indicat, Materiam, & efficientem. Chriſtus eſt materia vitæ noſtræ. Ipſius enim vita noſtra eſt, ut ipſius mors noſtra eſt. Efficiens cauſa eſt ipſe Deus, qui hanc noſtram abſconditam vitam olim in lucem producet.

Vbi autem Chriſtus apparuerit uita noſtra, tunc & uos cum eo apparebitis in gloria.

Conſolatio eſt, qua animat Coloſſenſes

ſes contra præſentes ærumnas, vt boni conſulant moram apparitionis promiſſæ vitæ in gloria beatitudinis. Vt enim latet margarita, quàm diu coclea occultatur, illaq́ꝫ refracta proprium virtutis emittit fulgorem: Sic & nos donec in hac mortali carne fuerimus, noſtra vita latet abſcondita, ſed diſſoluta hac carne, vita noſtra glorioſa apparebit. Hic locus opponatur omnibus huius mundi ærumnis, hac vita nos conſolemur, quoties ſæuior perſecutionū tempeſtas ſuboritur. Quàm enim certò Chriſtus glorificatus eſt, tam certò nos, qui hîc in eum confidimus, ſuo tempore glorificabimur.

Mortificate ergo membra ueſtra, quæ ſunt ſuper terram.

Infert generalem exhortationem, quam orditur à prima pœnitentiæ parte, quæ eſt carnis mortificatio. Ac primum in genere hortatur ad mortificanda membra, quæ ſunt ſupra terram, cui mox ſubiungit quandam diſtributionem membrorum. Porrò peccata & affectus peccatorum, uſitata in ſcripturis metaphora, qua & tota

peccati maſſa appellatione corporis deſignatur, vocat membra terreſtria, quaſi corporis totius partes & membra quædam veteris hominis, hoc eſt, corruptæ naturæ. Docet proinde hic locus, qualesnam noſtra natura ſimus, quemq; fructum, ſi nobis relinquamur, producere valeamus. Porrò, mortificationis deſcriptionem colligamus hoc pacto. Mortificatio eſt verus timor Dei, quo reſiſtimus, adiuti Spiritu ſancto, concupiſcentijs carnis, abſterremur metu iudicij Dei à peccando, quadamq; diligentia ac diſciplina cauemus in peccata lapſus, quò toti ſpiritu & corpore Deo obſequium ex fide præſtemus, in nouitate vitæ ambulantes. Huic ex aduerſo reſpondet viuificatio, quæ eſt, cùm conſolatio ex fide percepta, tùm nouæ vitæ incoatio, in omni pietatis exercitio. His duabus partibus, mortificatione & viuificatione, conſtat ſpiritualis regeneratio.

Fornicationem.

Id eſt, illicitum concubitum cum muliere ſibi matrimonio non iuncta.

Immunditiem.

Hac

Hac notat omnem illicitam venerem, quæcunq; nominari poſſit. Verecundè enim pro multis libidinum generibus poſuit vocem, omnibus venereis actionibus communem.

Libidinem.

Eraſmus molliciem vertit, quæ eſt omnis libidinis incitamentum, verùm græcè πάθος eſt, id eſt, affectio turbulentior, ſeu rabies quædam corporis, qua veluti furioſi ruunt homines in quæuis libidinum genera, vnde tales homines dicuntur græcis κυπρομανεῖς, id eſt, ex venere inſani ſeu furioſi. Hæc (vt inquit Athanaſius) non ſecus ſe habet, quàm vulnus in corpore, aut febris, aut alius quiuis iſtiuſmodi morbus, cui mederi ſingularis curæ eſt, & planè diuinæ. Verùm ne quis hac rabie uincatur, donatum eſt remedium, nempè ſanctum matrimonium, quod amplectatur, qui iſto morbo ſe turbari ſenſerit.

Concupiſcentiam malam.

Hæc omnis mali fons eſt. Sed cùm malam nominat, concupiſcentiam aliquam

bonam eſſe ſubindicat. Illa carnis eſt, & ad carnalia ſollicitat: Hæc ſpiritus eſt, qua quæ Dei ſunt & virtutis, concupiſcuntur & exoptantur. Gal: 5.

Et auaritiam, quæ eſt ſimu-lacrorum cultus.

Cur auaritiam fugiendam & amputandam, tanquam veteris hominis membrum, cupiat, rationem reddit, nimirum quòd ſit ſimulacrorum cultus. Si igitur Chriſtiani veri Dei cultores eſſe debent, & fugere omnem Idolatriam, profectò ab auaritia abſtinebunt, quam ſi ſectantur, à vero Dei cultu aberrant. Ratio autem, cur auaritia dicatur Idololatria, hæc eſt, quòd vt Idololatria vero Deo ſpreto, colit idolum loco veri Dei: ita auarus rebus ſuis confiſus, fiduciam in ſolum Deum abijcit. Ideoq; rectè Idololatria à Paulo dicitur.

Propter quæ uenit ira Dei in filios inobedientiæ.

Memi-

Meminit iudicij Dei in inobedientes, hoc eſt, eos qui ſpiritus imperio excuſſo, carni indulgent ad omnia nefanda ſcelera perpetranda. Ex hoc loco conuincitur, flagitioſè viuentes, nihil prorſus fidei habere. Nam omnis qui credit, ab ira Dei vindicatus ſanguine Chriſti eſt. Hæc proinde ſit vna ex notis externis filiorum Dei & filiorum Satanæ. Illi ex ſpiritu fidei mortificandæ carni ſtudent, Hi laxant frena carnalibus deſiderijs.

In quibus & uos aliquando ambulaſtis, cùm uiueretis in eis.

Ambiguus eſt hic locus. Nam incertum eſt vtrum, in quibus, ad filios inobedientiæ, aut ad vitia, quæ recenſuit referatur. Si ad homines, hic erit ſenſus. In quibus, id eſt, inter quos (vt vertit Eraſmus) vos aliquando ambulabatis, dum viueretis in eis, ſcilicet ſceleribus, quemadmodum illi fecerunt. Ac ita admonet Coloſſenſes prioris vitæ, vt iam ſint cautiores, poſtquam ad Chriſtianam religionem conuerſi ſunt. At ſi ad vitia referre malis, hic erit

erit ſenſus. In quibus, ſcilicet vitijs vos aliquando ambulabatis, id eſt, conuerſabimini, cùm adhuc viueretis in eis, quaſi dicat: Iam per mortem Chriſti, carni adeoque eius operibus mortui eſtis. Non igitur decet, vt in vitijs amplius viuatis, atq; ita erit argumentum à priuatione cauſæ ad priuationem effectus. Monet hic locus, quòd Chriſtiana religio & profeſſio requirat vitam & mores religioni congruentes.

Nunc autem deponite & uos omnia, iram, indignationem, maliciam, blaſphemiam, turpiloquium ex ore ueſtro, ne mentiamini alij alijs.

Pergit in hortando Coleſſenſes ad deponenda membra veteris hominis, quorum nonnulla ſubiungit, nempe iram, excandeſcentiam, malitiam, blaſphemiam, turpiloquium & mendacium.

Ira & excandeſcentia facilius apud Græcos diſtinguuntur, quibus ira, hoc eſt,

eſt, ὀργὴ, appetitum vindictæ ſignificat, ab ὀρέγω, quod eſt appeto. Excandeſcentia, græcis θυμὸς, perturbationem illam notat, quando ſanguis circa cor incipit ebullire, vnde in vultu & in oculis erumpunt quaſi ſcintillulæ quædam ignis ardentis, & dicitur παρὰ τὸ θύεσθαι, hoc eſt, ab inflammando & excitando.

Porrò, ne omnem iram temerè damnemus, notandum eſt quòd duplex ſit Ira, vna laudabilis, altera vicioſa.

Laudabilis ira ex bona cauſa procedit, & tendit moderatè ad aliquem bonum finem. Pater iraſcitur filio contumaci. Cauſa eſt ςοργὴ φυσικὴ in bono patre. Finis eſt, vt filius caſtigatus emendetur. Iudex iraſcitur latroni. Cauſa eſt amor iuſticiæ & incolumitatis reipublicæ. Finis eſt, vt latro affectus ſupplicio alijs ſit terrori, ne & ipſi latrocinia exerceant. Hîc non propriè perſonæ iraſcitur, ſed vicio, & perſonam punit, ne vitium magis graſſetur inter homines.

Vicioſa ira eſt, quæ ex mala cauſa procedit, & tendit in malum aliquem finem. Hæc inter opera carnis numeratur Gal: 5. & à Chriſto damnatur Matth: 5.

Mali-

Malicia, græcè κακία, hanc Cicero opponit virtuti, & significat habitum viciosum virtuti omnino contrarium. Hinc pro quouis maleficio accipitur.

Blasphemia propriè conuicium, quo alicuius fama & nomen læditur, vt εὐφημία est acclamatio, qua alicuius fama & nomen extollitur & celebratur.

Turpiloquium αἰσχρολογία, verborum obscœnitatem notat, quam cùm audiunt verecundi, non solum pudore, verum etiam dolore afficiuntur, adeo vt indignentur etiam.

Mendacium propriè est dictum nocendi studio prolatum, contrarium veritati cognitæ, quàm dici oportuit. Impropriè mendacium est, cùm oratio cum re non omnino congruit, sed abest tamen nocendi studium, immò sæpe gloria Dei quæritur, & salus hominis. Hoc in vicio non est, quia à causa bona procredit, & tendit in bonum finem. Philippus σχῆμα λόγου appellat.

Exuti ueterem hominem cum actionibus suis, & induti nouum, qui renouatur in agnitionem

nem ſecundum imaginem eius, qui creauit illum.

Iam cauſas fugiendorum peccatorum & ſectandarum virtutum ponit. Vt enim vetus homo eſt ipſa naturæ vitioſitas, & eius actiones ſunt inde pullulantia vitia, tanquam membra quædam: Ita nouus homo reparatio naturæ eſt per regenerationis gratiam, & eius fructus ſunt veluti eius membra, quibus ſuas actiones exequitur. Notetur ergò hic ſcopus, quò tendere oportet pios per totam vitam, nimirum vt indies magis magiſq́ue (non enim vno die perficitur, ſed toto vitæ tempore incrementa ſumere debet hæc reparatio) tendamus ad perfectionem, quò in nobis imago Dei clarius refulgeat. Vide ſuprà locum in 1. capite, Qui eſt imago Dei inuiſibilis.

Vbi non eſt Græcus & Iudæus, circumciſio & præputium, Barbarus, Schyta, ſeruus, liber.

Hac enumeratione tollit omnem cùm prærogatiuam tùm externarum rerum obſeruationem, quæ omnia nullum locum

habent, ſeu nullam prærogatiuam in regno Chriſti, quod regnum, quia ſpirituale eſt, adminiſtratur per Euangelium. A fide incipit, pietate ac innocentia ad perfectionem tendit. Obſeruandus locus, quòd Deus non ſit perſonarum acceptor, ſed vt Petrus inquit, Omnis, qui ipſum timet, acceptus eſt illi.

Sed omnia & in omnibus Chriſtus.

Quò tendant, quę dixit de Græco, Iudæo &c. explicat, nimirum quòd nihil extra Chriſtum quærendum ſit, in quo Chriſto ſalutis totius complementum eſt, quem qui fide poſſidet, nihil eſt, quod requirat amplius. Faceſſant igitur omnes, quotquot ad perfectionem Chriſtianam aliquid extra Chriſtum quærunt. Moneamur quoque, vt in illo indies adoleſcamus, quemadmodum Apoſtolus monet ad Epheſ. 1.

Induite igitur tanquam electi Dei, ſancti & dilecti, uiſcera miſerationum, benignitatem, hu

mili-

militatem, manſuetudinem, tolerantiam.

Antitheſis eſt. Vt enim ſuprà recitauit veteris hominis membra, quæ deponenda ſuaſit: Ita nunc membra noui hominis recenſet. Epitheta, quæ in principio ponit, cauſas continent ſiue argumenta ab honeſto. Electi, quia in Chriſtum credunt. Hi enim electi dicuntur reſpectu prophanorum hominum, qui Euangelium contemnunt. Sancti, propter regenerationis gratiam, & quòd deſtinati ſint cultui diuino. Dilecti in dilecto ad Epheſ. 1. Cùm igitur tales ſitis, par eſt, vt vita & mores veſtri tantis honoribus reſpondeant.

Viſcera miſerationum ſignificanter dictum eſt, qua locutione ſignificat Apoſtolus, non ſatis eſſe condolere proximo laboranti, niſi ex ardenti cordis affectu (qui viſcerum nomine ſignificatur) manum ei porrigas, iuueſq; in quacunq; neceſſitate conſtitutum. Porrò, miſericordia & miſeratio differunt vt cauſa & effectus, Miſericordia enim affectus quidam cordis eſt, quo tangimur aliena calamitate. Miſe-

ratio verò eſt, cùm ex miſericordia moti, ſuccurrimus miſeris & afflictis. Hæc virtus commendatur Chriſtianis voce & exemplo Chriſti, à qua qui alienus eſt, fruſtra de Chriſto gloriatur.

Benignitas græcè χρηστότης, quam quidam modeſtiam vertunt, ſed benignitatem (vt habet vetus verſio) retinere melius eſt. Nam χρηστότης relationem ad alios habet, & eſt affectus, quo alijs vtilitati & commodo eſſe ſtudemus, & manat hic affectus ex miſerationum viſceribus.

Humilitas, græcè ταπεινοφροσύνη, eſt ea animi humilitas, qua quis nihil altum de ſe ſentiens, ſeipſum demittit, inanem gloriam contemnendo. ταπεινὸς enim humilem ſignificat, & φρονεῖν ſapere, meditari, cogitare. Huic opponitur μεγαλοφροσύνη, quæ eſt animi magnitudo & arrogantia, qua ſuperbè de nobis ſentimus.

Manſuetudo, græcè πρᾳότης, morum eſt quædam ſuauitas, qua alijs & affabiles & comes ſumus, eſtq; veræ humilitatis effectus.

Tolerantia, μακροθυμία, ad verbum, lon-

longanimitatem notat, qua tardi ad offensionem ſumus.

Sufferentes uos inuicem, & condonantes uobis mutuò, ſi quis aduerſus aliquem habuerit querelam.

Quid per tolerantiam velit, explicat, nimirum vt mutua patientia nos inuicem toleremus, memores communis fragilitatis, quia facilis lapſus eſt in offenſionem proximi.

Quemadmodum Chriſtus donauit uobis: Ita & uos.

Exemplo Chriſti nos vrget. Chriſtus enim non tantum nobis eſt donum, verum etiam exemplum, vnde rectè & piè dicitur: Omnis Chriſti actio, noſtra eſt inſtructio. Sed triplices Chriſti actiones ſunt obſeruandæ. Morales, quibus legi morali ſatisfecit, hæ noſtram vitam & mores ad dilectionem Dei & proximi excitabunt. Miraculoſæ, hæ mentem noſtram

de veritate doctrinæ ipsius confirmabunt. Peculiares, quæ sunt ipsius officij propriæ, hæ vt expiatoriæ peccati nostri fuerunt: Ita salutis fiduciam in nobis alent & confirmabunt. Atq; ita omnis Christi actio, nostra est instructio, sed diuersimodè, vt ex dictis patet.

Super omnia autem hæc dilectionem, quæ est uinculum perfectionis.

Enumeratis aliquot noui hominis membris, subiungit commune præceptum de dilectione mutua, quam ideo vinculum perfectionis vocat, quia sola caritate conseruatur omnium rerum incolumitas & integritas, cùm in politia, tùm in Ecclesia & Oeconomia, & quòd sublata omnium rerum iusta harmonia & compago dissoluitur. Perfectio igitur hæc non Deum, sed homines respicit. Vnde apparet hallucinari Papistas, qui hoc loco abutuntur ad stabiliendam operum iusticiam.

Et pax Dei palmam obti-

neat in cordib. ueſtris, ad quam etiam uocati eſtis in uno corpore, & grati eſtote.

Prolepſis eſt, qua anticipat omnia, quæ ad diſſidia & odia pertrahere poſſent, quibus omnibus opponendam pacem Dei ſuadet, quam vult palmam obtinere, ne diſſidijs, odijs, ſimultatibus vincamur. Vocat autem pacem Dei concordiam, quam Deus vult nos fouere, propterea quòd eiuſdem corporis ſumus membra, & ad hanc fouendam mutuò vocati ſumus. Ideo enim Deo patri per Chriſtum reconciliati ſumus, vt inter nos colamus concordiam, qua mutuò coaleſcamus. Huius pacis fructum addit: Et grati græcè εὐχάριστοι, id eſt, gratioſi, amabiles & comes inter vos mutuo eſtote.

Sermo Chriſti habitet in uobis abundè, in omni ſapientia.

Commendat Coloſſenſibus ſtudium Euangelij, vt in eo indies proficiant, quo plenam ſapientiam ſalutis conſequantur. Hæc pugnant cum Papiſtarum decretis,

quibus ipsi conantur homines arcere à lectione sacræ scripturæ, tanquam re perniciosa. Sed Paulus hîc non tantùm doctores Ecclesiæ Colossensium, sed omnes promiscuè ad studium doctrinæ Christi hortatur, & obseruandum est verbum habitandi, quo notat fidem Euangelij debere esse in nobis firmam & radicatam.

Docentes & admonentes uos inuicem Psalmis & Hymnis & odis spiritualibus, cum gratia canentes in corde uestro Domino.

Vsus sermonis Christi exprimitur, vt non solum ipsi, quod rectum est, sciamus, verum etiam vt nos mutuò doceamus, & admoneamus Psalmis, Hymnis & odis de rebus spiritualibus compositis. Obseruandus inprimis hic locus est contra phanaticos spiritus, qui ministerium verbi abolere conantur. Quorum delirium hic locus Pauli apertè confutat. Porrò canere in corde Domino, est ex fide canere in Dei laudem, vt nos inuicem ędificemus in Domino.

no. Diſcrimen inter Pſalmum, Hymnum & odam in Epiſtola ad Epheſ. declaratum eſt cap: 5.

Porrò hîc locus monet, vt nonnihil dicamus de Hymnis & Pſalmis, qui in templis cani ſolent, ne Monachi & ſacrificuli ſuum boatum hîc commendari exiſtiment, qui fumum cum auro commutant, ſibi & ſuis emtoribus in exitium, niſi maturè reſipiſcant.

Omnis actio ratione operis licita vel præcepta, laudabilis fit, modo regatur à vera & bona cauſa, & reſpiciat bonum & legitimum finem. Contrà verò in vicio eſt, ſi vel vera cauſa deſtituatur, vel aberret à legitimo fine. Eleemoſynam dare licita in ſe actio, immò præcepta eſt, & fit laudabilis, quando vera cauſa regitur, videlicet mandato Dei, & fide in Chriſtum, & reſpicit gloriam Dei & ſubleuationem egentis proximi. Contra verò, Si hypocriſi regitur & tendit ad ſanctimoniæ laudem quærendam inter homines, in maximo eſt vicio, & apud Deum res ſummè abominabilis. Atq; ita in aliis cauſa & finis qualitatem actionum mutant.

Si quis in choro canit Psalmos, Hymnos & odas pietate vera adductus, spectans gloriam Dei, & mutuam ædificationem in Domino, laudabilis & pia est cantio, quæ nobis hîc à Paulo commendatur. Verùm si auaritia impellitur quis, aut superstitione, & non spectat gloriam Dei & mutuam ædificationem, sed lucrum potius, quo fraudaretur, si non in choro caneret, & meritum, quod ex operæ operato, vt vocant, captat, & opus supererogationis, quod alijs applicat. Huius cantio impia est, & in Deum contumeliosa, secunda lege Decalogi seuerè interdicta. Huiusmodi est cantio Monachorum & sacrificulorum, qui traditiones humanas anteponunt præceptis Dei.

Ex his non est difficilè iudicare de choradia, quæ apud nostros Canonicos in vsu est. Adferant pium pectus, & cor fide purificatum. Spectent gloriam Dei, & mutuam ædificationem in Domino. Attendant non tàm clamori, quàm spiritui verborum. Sint verba duces animorum ad Deum. Locum faciant concionibus publicis, & illis tribuant priores partes, vt quæ pluribus seruiant. Adhibeantur istis

psal-

pſalmodijs, quorum ætas & valetudo non eſt apta alijs muneribus in Eccleſia & republica. Nam rempub: & Eccleſiam negligere, & totum tempus vitæ cantibus conſumere in templis non laudo. Optarem ſanè iſtud munus tantùm committi illis, qui iam confecti ętate, & exhauſti laboribus in Eccleſia & Republica, otium iuſtè petunt. Siquidem alios ſeruire ſingulos ſuo loco Republicæ & Eccleſiæ par eſſe iudico. Qui autem prorſus ignaui ſunt & imperiti, vt illorum opera non videatur vtilis Eccleſiæ & Reipublicæ, viuant aliunde & non ex bonis Eccleſiaſticis, vt fuci in alueario. His commendatum volo verſiculum Phocylidis, ἐι δέ τις ὀυ δεδάηκε τέχνην, σκάπτοιτο δικέλλῃ. Si intra hos limites manſerint choradi noſtri, non improbandum eſt eorum ſtudium. At ſi Monachorum & ſacrificulorum ſectantur ſuperſtitionem & impietatem, dico eos contra ſecundam Decalogi legem grauiſſimè impingere.

Et quicquid egeritis ſermone aut facto, omnia in nomine domini Ieſu facite.

Regulam generalem omnibus dictis & factis nostris præscribit, Nimirum vt in nomine Domini Iesu faciamus omnia, quam regulam tum demum obseruabimus, si ab inuocatione nominis ipsius incipientes, omnia ipsius laudi & gloriæ destinamus.

Gratias agentes Deo & Patri per illum.

Hac gratiarum actione primum significat nullum laboribus nostris fore successum prosperum, nisi diuinitus iuuemur. Deinde monet, tum demum placere gratiarum actionem, vbi per Christum fiat, hoc est, quando ipso mediante agnoscimus Deum nobis benefacere. Præterea, vt vox Dei maiestatis diuinæ: Ita Patris vocabulum paterni fauoris nos admonebit. Vnde facultatem Deo ad iuuandum, & voluntatem promtam esse colligamus.

Vxores subditæ estote proprijs maritis.

Hic Oeconomiam personalibus seu particularibus præceptis instruit, de qua

re plura petantur ad Ephes. 5. 6. 1. Pet. 2. & 3. & ad Tit: 2. Incipit autem à primo œconomiæ iugo, nempe à coniugum mutuis officiis.

Vt decet in Domino.

Argumentum ab honesto, & simul regulam obedientiæ præscribit. In Domino, hoc est, iuxta ordinationem Dei. Nihil enim contra Deum in vllius gratiam faciendum est. Subiectio ergo piæ fœminæ gratus Deo cultus fit, quando ipsa mandatum Dei de subiectione sui meditatur, & ex fide in gloriam Dei, & in obsequium mariti officium facit. Hinc & consolationem petet, si quando à duriori marito indignius tractetur.

Mariti, diligite uxores, & ne sitis amari erga illas.

Requirit à maritis dilectionem & humanitatem, & prohibet duram conuersationem & asperam tractationem. Debet.n. pius maritus cogitare, quòd mulier sit sibi à Deo data, non vt sit scabellum pedum ipsius, sed potius βοηθὸς γενέσεως καὶ οἰκουρίας, vt Clemens loquitur.

Liberi obedite parentibus in omnibus.

Obedientia liberorum erga parentes & promtitudinem animi, & alacritatem in exequendis iussis parentum complectitur, & est pars honoris, quem postulat quartum præceptum, quo honore omne genus pietatis filiorum erga parentes intelligitur. Porrò, cùm Apostolus addit, In omnibus, intelligendum est de licitis tantùm, vt particula Omnis distribuat non totum genus, sed vnam tantùm speciem, quasi dicat, in omnibus licitis filij parentibus obtemperent, vtut dura esse videantur, quæ parentes imperant. Nam si liberi parentibus obedientiam debent propter mandatum Dei, profectò obediendum non est, si quid contra Dominum impij parentes imperauerint. Verùm laudandi sunt potius pij, qui recusant obedire parentibus in rebus impijs. Piè igitur & sanctè fecit Catharina martyr, quæ potius ceruicem carnifici præbuit, quàm ad iussum impij patris Christum negare voluit. Sit ergo liberorũ obedientia erga parentes limitata, & nõ pugnet cum obedientia Deo debita.

Hoc

Hoc enim placet Deo.

Argumentum ab honesto. Turpiter enim faciunt, qui præteritis & neglectis parentibus, alicui vitæ generi se dedunt, aut negocia aggrediuntur. Non enim quales, sed quòd parentes sint, spectandum est.

Patres, ne prouocetis liberos uestros, ut non pusillo animo fiant.

Liberalem tractationem liberorum à parentibus requirit. Plurimùm enim valet ingenua educatio, cùm contrà aspera, dura & morosa sæpissimè facit, vt ingenui alioqui pueri animos magis demittant, & quasi languidiores & socordes reddantur.

Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non obsequijs ad oculum exhibitis, tanquam hominibus placentes, sed in simplici-

plicitate cordis, timẽtes Deum, & quicquid feceritis, ex animo facite, tanquam Domino, non hominibus.

Prolixius Chriſtianos ſeruos inſtruit Apoſtolus, vt ſciant ſuum miniſterium, modo ritè fiat, Chriſto gratiſſimum cultum eſſe. Habet autem hæc inſtructio plures partes.

Primo loco requirit obedientiam erga terrenos dominos, videlicet vt in omnibus, ſcilicet licitis per legem Dei & naturæ obediant carnalibus dominis.

Secundò, vult abeſſe ὀφθαλμοδουλείαν, hoc eſt, obſequium ad oculum exhibitum, hoc eſt, vult Chriſtianos ſeruos vſitata ſeruorum vitia fugere. Solent enim abſentibus dominis negligentiores eſſe. Vnde nata ſunt hæc dicta, Prodigium ſeruus grande fidelis erit. Oculus domini paſcit equum. εἷς ἐστὶ δοῦλος οἰκίας ὁ δεσπότης.

Tertiò, requirit ſimplicitatem cordis, qua nequitia, panurgia ſeruilis, contumax

tumax rebellio, & responsatrix audacia expellitur.

Quartò, postulat timorem Dei. Hic enim facit, vt serui non tam ad dominos carnales respiciant, quàm ad Deum ipsum, qui obedientiam seruorum erga dominos suo mandato requirit, & minatur pœnam contumaciter se suis dominis opponentibus. Breuiter, Timor Dei omnis boni operis effector est. Loquor autem de timore, qui ex fide nascitur.

Quintò, regulam obedientiæ præscribit seruis, nimirum, vt serui suis dominis obtemperent, tanquam Christo, hoc est, serui statuant se Christo obedire, quando suis dominis obediunt, iuxta mandatum Dei. Sunt ergo seruilia seruorum opera cultus spiritualis, Deo per Christum gratissimus, modo fides prælucet. Hinc consolationem pij serui, quando indignius à suis dominis tractentur, petant.

Scientes, quòd à Domino recipietis retributionem hæreditatis.

Sicut omnis obedientia ex fide præstita, ha-

ta, habet promiſſionem mercedis: Ita & obedientia erga dominos carnales. Quare rurſus erigit ſeruos grauiori preſſos ſeruitute.

Domino enim Chriſto ſeruitis.

Ratio, cur mercede dignatur Dominus obedientiam homini præſtitam. Chriſtus enim Dominus inde glorificatur, Ideoque ſibi præſtari obedientiam affirmat.

Nam qui iniuſtè egerit, mercedem reportabit ſuæ iniquitatis.

Prolepſis eſt, qua anteuertit ſeruorum obiectionem de iniuſto domino, an non tum liceat detrectare imperium, aut etiam ſe vlciſci, cùm Domini ipſi iniquius agant cum famulis ſuis. Reſpondet Domino vindictam relinquendam eſſe.

Et non eſt perſonarum acceptio.

Hoc

Hoc eſt, Deus non conſiderat faciem hominis externam, nec conditione perſonali flectitur, ſed ſecundum cor, vt qui cor inſpicit & renes ſcutatur, iudicat. Nam homo videt ea, quę patent, Deus autem ſolus cordium ſcrutator eſt.

Domini, quod iuſtum eſt & æquum, ſeruis præſtate, ſcientes quòd & uos Dominum habetis in cœlis.

Analogum officium dominorum erga ſeruos requirit. Iuſtum enim eſt, vt officium officio ex æquo reſpondeat, id quod iuſticia diſtributiua requirit. Verùm, quia interdum domini limites ſuæ poteſtatis in ſeruos tranſiliunt, admonet eos, vt meminerint ſe Dominum in cœlis habere, qui & ſeruos reſpicit, & poteſt punire eos, qui duriores ſe ſeruis ſuis exhibent.

CAPVT QVARTVM.

SVMMA CAPITIS QVARTI.

ORandum ſemper cum gratiarum actione, cautè ambulandum & prudenter loquendum.

ORDO ET PARTES CAPITIS QVARTI.

PRimo loco generalia præcepta tradit de precatione, conuerſione & ſermone. Deinde monet de ſuo ſtatu, quem cognoſcent ex Tychico, quem commendat. Tum ſequuntur ſalutationes & commendationes quorundam miniſtrorum Euangelij.

EXEGESIS CAPITIS QVARTI, CVM OBSERuatione doctrinarum.

Orationi inſtate, uigilantes in ea, cum gratiarum actione.

REdit ad generales paræneſes, ac primum commendat Coloſſenſibus orationem, præcipuum fidei exercitium. In hac autem duo requirit, perſeuerantiam

ſeu inſtantiam & vigilantiam cum gratiarum actione, vnde monemur Primùm indigentiæ noſtræ. Si enim perpetuò orandum eſt, ſemper nobis aliquid deeſt, quod eſt petendum, ſemperq́ꝫ nos aliquid premit, quod eſt deprecandum. Deinde admonemur de præſentia Dei, qui paratus eſt ad iuuandum. Nam pro acceptis beneficijs perpetuò gratiarum actio eſt reddenda. Huc pertinet admonitio Domini: Vigilate & orate. Proinde neqꝫ aſtris, neqꝫ horoſcopis, neqꝫ chiromantijs aut alijs vanis vaticinijs nitamur, ſed ſit oratio pia baculus noſter in Domino, qui non ſolum iuſſit orare & petere ſalutaria, ſed etiam promiſit ſe inuocantes exauditurum.

Orantes ſimul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ianuam ſermonis ad loquendum myſterium Chriſti (cuius etiam cauſa uinctus ſum) ut manifeſtem illud, quemadmodum oportet me loqui.

Petit pro ſe quoqꝫ preces fieri, vnde

duo colligenda ſunt. Primum, neminem ita donis ornatum eſſe ad functionem Euangelij, quin piorum precibus indigeat. Nam ſi Paulus ab ipſo Chriſto immediatè doctus,& vocatus ad Euangelij munus, in precibus piorum ſitum felicem Euangelij curſum exiſtimat, quantò magis nos precibus piorum indigemus? Deinde monentur auditores Euangelij, ſui officij eſſe pro fidelibus miniſtris orare, quò fructum ferat verbi diuini prædicatio. Porrò, Ianuam ſermonis vocat παῤῥησίαν liberè & audacter prædicandi Euangelium, quod myſterium definit, propterea quod rationi incognitum, diuinitus per Chriſtum manifeſtatum eſt in ſalutem credentium.

Sapienter ambulate erga extraneos.

Hæc ὑπόθεσις monet non contemnendos eſſe eos, qui nondum fidem Chriſtianam amplexi ſunt. Hos.n.extraneos,vtpote alienos adhuc à regno Chriſti & familia Dei,appellat. Sapienter ambulare eſt,non ſolum cauere, ne conuerſatione ponamus ijs offendiculum, quò minus ad Chriſtum veni-

veniant, ſed etiam operam dare, ne ipſorum ſceleribus infecti, impuros eorum mores imitemur.

Tempus redimentes.

Tempus redimere metalepſi hebraica eſt magnifacere tempus & cauere ne perdatur, aut pereat nobis inutiliter, hoc eſt, toto tempore bene vti, nec vllā recte agendi occaſionem prætermittere. Ratio metalepſios hæc eſt. Quæ emimus dato precio, cariora nobis eſſe ſolent, Ideoq́ damus operam, vt ea diligentius ſeruentur, & ne nobis abuſu pereant. Proinde tempus redimere eſt illud in precio habere, ne qua illius portio malè collocetur. Monemur itaq́, ne ſinamus nos corrumpi per corruptiſſimum ſeculum, in quo agimus, ſed probemus potius omni temporis momento, quid Deo gratum, nobiſq́ ſit ſalutare.

Sermo ueſter ſemper in gratia ſit ſale conditus, ut ſciatis quomodo oporteat uos unicuiq́ reſpondere.

Iam sermonem format, in quo gratiam & salem requirit. Gratiam quidem, ne dicacitate aut ineptijs auditoribus simus molesti. Salem verò, quò prudenter & sapienter ea perferamus, quæ ad ædificationem faciunt. Nam omnis sermo insulsus est habendus, qui ad ædificationem nihil facit. Est autem metaphora sumta ab vsu salis, vt enim in omnibus cibis Sal vice condimenti adhibetur, vt auiditatem inuitet: Ita sermonis quædam suauitas est adhibenda, quò gratior fiat auditoribus, auidius audiatur, atq; etiam maiori fructu percipiatur. Qui autem huiusmodi sermoni studuerit, consequetur & hunc fructum, quòd interrogatus ab alijs, prudenter & cum discretione respondeat.

Res meas omnes patefaciet uobis Tychicus, dilectus frater & fidus minister & conseruus in Domino.

Iam more sua familiaria quędam subijcit, ac primum per Tychicum eos cognoscituros suum statum admonet. Huius

commendationem à religionis professione, à fide in officio præstita, & à communis officij dignitate interserit, cùm vt ei narranti fidem adhibeant, tùm vt ipsum Tychicum similesq; in precio habeant Colossenses. Præterea monet hoc Pauli factum, vt verbi diuini præcones sibi inuicem honores deferant, & reddant se mutuò commendabiles alijs, modo puritas doctrinæ, vitæ innocentiam habeat adiunctam.

Quem misi ad uos in hoc ipsum, ut cognoscat statum uestrum, & consoletur corda uestra, unà cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex uobis, de omnibus uobis exponens, quæ hîc agantur.

Finis legationis Tychici duplex, vt cognoscat statum Colossensium, vtq; Colessenses consoletur per sanam doctrinam, ne turbentur cruce & persecutione sui doctoris. Verum hîc duplex lectio est apud Græcos, Vt ἵνα γνῶ τὰ περὶ ὑμῶν, id est, vt

cognoſcat ſtatum veſtrum. Altera, ἵνα γνῶ-
τε τὰ περὶ ἡμῶν, id eſt, vt cognoſcatis no-
ſtrum ſtatum. Hanc poſteriorem lectio-
nem Robertus Stephanus annotauit eſſe
vndecimi exemplaris inter illa 16. quæ ha-
buit, dum impreſſit nouum teſtamentum.

Salutat uos Ariſtarchus con captiuus meus, & Marcus conſobrinus Barnabæ, de quo acce-piſtis mandata, ſi uenerit ad uos, excipite eum, Ieſus, qui uocatur iuſtus, qui ſunt ex Circumciſione, hi ſoli ſunt cooperarij ad regnum Dei, qui fuere mihi ſolatio.

Suo more ſalutationibus claudit Epiſtolam, & paucos ex Iudæis fideles in miniſterio recitat, vnde apparet quantis perſecutionum procellis fuerit Paulus iactatus Romæ, quòd ab eo plerique deficerent fracti perſecutionibus, quod exemplum nos quoque admonet conſtantiæ & perſeuerantiæ in doctrina. Eſt enim laude di-

gnum

gnum potius paucos imitari bonos, quàm multorum malorum ſectari malitiam. Porrò, cooperarij in regnum Dei dicuntur præcones verbi, quia ſunt miniſtri noui teſtamenti, per quod in regnum Dei primum quidem gratiæ, deinde etiam gloriæ intratur.

Salutat uos Epaphras, qui ex uobis eſt ſeruus Chriſti, ſemper anxiè laborans pro uobis in precationibus, ut ſtetis perfecti in omni uoluntate Dei.

Hîc duo obſeruemus. Primum, paſtoris officium eſſe, non ſolum præſentes auditores erudire, verum etiam abſentes ſuis ardentiſſimis votis & precibus Deo commendare, vt ipſe det virtutem Euangelizantibus & audientibus. Deinde quæ ſit perfectio Chriſtiana, nimirum eſſe completum in omni voluntate Dei. Dicitur autem eſſe completus in voluntate Dei, cui hoc vnicum ſtudium eſt, vt Deo placeat, ſuamq; uitam totam ad ipſius voluntatem formet. Sed de hac ſuprà plura dicta ſunt.

Teſtimonium enim illi perhibeo, quòd habeat multum ſtudij pro uobis, & his, qui ſunt Laodiceæ, & his qui Hierapoli.

Confirmat Epaphræ ſtudium & zelum pium erga Coloſſenſes, Idq́ non fruſtra, ſed vt animos Coloſſenſium & Epaphrę arctius coniungat. Niſi enim miniſtri Euangelij & auditores ſe mutuò honeſto ac pio zelo complexi fuerint, parum profuerit docentium labor. Dent igitur operam pij verbi miniſtri, vt ſine hypocriſi, ac doctrinæ corruptione ſibi animos auditorum concilient veris officijs. Quamuis autem pijs miniſtris verbi perpetuum erit certamen cum ſceleratis nebulonibus, qui potius excrementorum loco habendi ſunt, quàm pro membris Chriſti: Tamen bonos & pios ſibi exemplo Pauli ac Epaphrę conciliare ſtudebunt.

Salutat uos Lucas medicus dilectus.

Ex hoc loco apparet Lucam non Iudæum, ſed potius Græcum fuiſſe, nam ſu-

prà

prà tres tantum de circumciſione cooperarios in regnum Dei ſibi adfuiſſe memorat. Eſtq́ʒ hic Lucas medicus, qui ſcripſit Euangelicam hiſtoriam & Acta Apoſtolica. Hic perpetuus comes Pauli fuit, medicis omnibus relinquens exemplum, vt cum doctrina humanæ incolumitati ſalutari, coniungant verbi cœleſtis amorem, ac miniſtros Euangelij non contemnant, ſed cum Luca in precio habeant, ne à vera profeſſione religionis, fracti perſecutionibus deficiant.

Et Demas.

Hic Demas, vt habetur 2. ad Tim: 4. defecit à Paulo, amans præſens ſeculum. Vnde collige, amorem pręſentis ſeculi non poſſe ſtare cum miniſterio Euangelico.

Salutate fratres, qui ſunt Laodiceæ & Nympham, & quæ eſt in domo ipſius Eccleſiam.

Ab hoc Nympha diſcant patresfamilias, Eccleſias particulares in ſuis familijs erigere, in quibus puritas & honeſtas Eccleſia Chriſti catholica dignæ inueniantur. Eſt autem hîc Nymphas ſeu Nympha viri no-

ri nomen, non mulieris, quod conuincit relatiuum masculinum αὐτοῦ.

Et cum lecta fuerit apud uos Epistola, facite ut etiam in Laodicensium Ecclesia recitetur.

Hîc Paulus ostendit, se non tantum voluisse, vt suæ Epistolæ seruirent ijs, quibus sunt primum scriptæ, verum etiam vt alijs essent vsui, Vnde quoties Pauli aut aliorum sanctorum virorum scripta legimus, meminerimus ea nobis quoque destinata esse, vt inde salutis doctrinam communem, & salutares admonitiones hauriamus.

Et eam, quæ ex Laodicea, ut uos quoque legatis.

Nec veteres nec recentiores hîc inter se interpretes conueniunt. Quidam enim existimant Epistolam, cuius hîc meminit Paulus, Laodicenis à Paulo fuisse scriptã, quorum opinio parum firma esse videtur. Alij putant à quodam pastore Laodicenorum esse scriptam ad Paulum, quæ quidem opinio verisimilior est quàm prior.
Alij

Alij de Epiſtola piore ad Timotheum ſcriptam intelligunt, quæ fuit ex Laodicea, non quidem illa cuius hîc meminit, ſed ex alia ciuitate eiuſdem nominis ad Timotheum ſcripta, hæc poſtrema opinio Theophilacti eſt.

Et dicite Archippo, uide miniſterium, quod accepiſti in Domino, ut illud compleas.

Publicè admoneri vult quendam ex Euangelij miniſtris, fortè ceſſantem in officio. Vnde diſcimus, quòd Eccleſia habeat autoritatem admonendi parochos ſeu paſtores, quoties admonitio neceſſariò requiri videatur.

Salutatio mea manu Pauli.

Chirographo ſuo hanc Epiſtolam à ſe ſcriptam teſtatur, ne de autore dubitent.

Mementote uinculorum meorum.

Hoc duabus de cauſis adiectum videtur. Primum, vt ipſius exemplo Coloſſen-

lossenses animarentur ad persecutiones ferendas. Deinde, vt suis precibus ipsum Deo commendarent, quò persecutionum finis fieret magis gloriosus.

Gratia uobiscum, Amen.

Finis principio respondet. Vt enim à voto incepit Apostolus: ita voto claudit Epistolam, vt omnia gratiæ & gratuitæ misericordiæ accepta feramus.

FINIS.

WITEBERGÆ

EXCVDEBAT IOHANNES CRATO.

ANNO M. D. LXVI.

Birgitte Dall
1982